Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama

Jozić, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:715957

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

TEA JOZIĆ

DIPLOMSKI RAD

VRŠNJAČKO NASILJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Zagreb, lipanj 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE
(ZAGREB)

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Tea Jozić

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama

MENTOR: Izv. prof. dr. sc. Vesna Bilić

Zagreb, lipanj 2018.

SADRŽAJ:

SADRŽAJ: 1

Sažetak: 3

Summary: 4

1. UVOD 5

2. ZLOSTAVLJANJE I POJAM VRŠNJAČKOG NASILJA 6

3. OBLICI VRŠNJAČKOG NASILJA 7

3. 1. Tjelesno ili fizičko nasilje 8

3. 2. Verbalno nasilje 8

3. 3. Relacijsko nasilje među vršnjacima 9

3. 4. Seksualno nasilje 11

3. 5. Prevalencija vršnjačkog nasilja 12

4. SUVREMENI MEDIJI, DRUŠTVENE MREŽE I VIRTUALNI SVIJET 13

5. VRŠNJAČKO ELEKTRONIČKO NASILJE 15

5. 1. Osnovne karakteristike vršnjačkog elektroničkog nasilja 15

5. 2. Oblici vršnjačkog elektroničkog nasilja 17

5. 3. Prevalencija vršnjačkog elektroničkog nasilja 19

6. KRUG VRŠNJAČKOG ELEKTRONIČKOG NASILJA 20

6. 1. Počinitelji vršnjačkog elektroničkog nasilja 21

6. 2. Žrtve 24

7. POSLJEDICE VRŠNJAČKOG ELEKTRONIČKOG NASILJA 26

8. PREVENCIJA 27

8. 1. Uloga učitelja i stručnih suradnika u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog elektroničkog nasilja 27

8. 2. Uloga roditelja/skrbnika u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog elektroničkog nasilja 29

8. 3. Uloga učenika/ica u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog elektroničkog nasilja 30

9. PROJEKTI PREVENCIJE VRŠNJAČKOG ELEKTRONIČKOG NASILJA 32

10. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE 34
10. 1. METODOLOGIJA 34
10. 1. 1. Cilj istraživanja 34
10. 1. 2. Istraživačka pitanja 34
10. 1. 3. Ispitanici 34
10. 1. 4. Instrumenti 35
10. 1. 5. Postupak 35
10. 2. ANALIZA REZULTATA I RASPRAVA 36
11. ZAKLJUČAK 50
12. LITERATURA 52

Sažetak:

Ubrzani razvoj digitalne tehnologije i sve veća uporaba društvenih mreža među mladima doveli su do pojave i rasta vršnjačkog elektroničkog nasilja. U radu se analizira problematika vršnjačkog nasilja „licem u lice“ i vršnjačkog elektroničkog nasilja te najučestaliji oblici kojima počinitelji nastoje povrijediti žrtvu. Prikazuju se preventivni programi u čijoj provedbi školski djelatnici, roditelji i učenici imaju važnu ulogu. Budući da je riječ o rastućem problemu današnjice, cilj rada bio je ispitati učestalost korištenja društvenih mreža i povezanost doživljenih i počinjenih oblika vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama kod učenika šestih i sedmih razreda osnovne škole. Za potrebe ovog rada konstruirana su dva instrumenta: Upitnik socio-demografskih karakteristika i Skala o učestalosti vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Rezultati istraživanja pokazali su kako 95% učenika ima profil na društvenim mrežama. Nasilje na društvenim mrežama jedan ili dva puta tijekom školovanja doživjelo je 19,75% učenika, 7,5% nekoliko puta, dok je jednom tjedno i više puta tjedno zlostavljano 2,25% učenika. Nasilje na društvenim mrežama jedan ili dva puta tijekom školovanja počinilo je 14,6% učenika, 7,8% učenika prema svojim vršnjacima bilo je nasilno nekoliko puta, dok 1,8% učenika zlostavljalo vršnjake na društvenim mrežama jednom ili više puta tjedno. Utvrđeno je kako postoji povezanost između doživljavanja i počinjenja vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama ($r=0,596$; $p<0.01$), promatrača i žrtava ($r=0,563$; $p<0.01$) te promatrača i počinitelja ($r=0,456$; $p<0.01$) što je u skladu s nalazima drugih istraživanja pa se može zaključiti da su počinitelji često i žrtve, ali i promatrači vršnjačkog nasilja i obrnuto.

Ključne riječi: vršnjačko nasilje „licem u lice“, vršnjačko elektroničko nasilje, doživljavanje nasilja na internetu, činjenje nasilja na internetu, društvene mreže

Summary:

The rapid development of digital technology and increasing use of social networks among the young generation have produced the phenomena of growing electronic media violence among peers (electronic peer violence). The aim of the paper is to analyze the peer violence in face-to-face communication and through the use of electronic media and point to the most commonly means used by the perpetrators to hurt the victim. School staff, parents and pupils play an important role in presented preventive programs. Since the electronic media violence is becoming a growing problem the aim of the paper is to assess the correlation between the frequencyof social networks use and experienced or perpetrated forms of peer violence on social networks among the elementary school pupils (sixth and seventh grade). Two instruments have been constructedfor the purpose of this paper: *Questionnaire of socio-demographic characteristics* and *Scale of the frequency of peer violence on social networks.* Research results show that 95% of pupils have profiles on social networks. 19,75% of the interviewed pupils have experienced some kind of violence on social networks during their schooling time; 7,5% pupils have experienced it several times; 2,25% pupils have been bullied once or more times a week. 14,6% pupils have committed some kind of violence on social networks once or twice during their schooling time; 7,8% pupils were violent on social networks against their peers several times; 1,8% pupils have bullied peers on social networks once or more times a week. The results confirm the correlation between the experienced and perpetrated violence on social networks among peers ($r=0,596$; $p<0.01$), observers and victims ($r=0,563$; $p<0.01$) and among observes and perpetrators ($r=0,456$; $p<0.01$) which is in accordance with the findings of other researches. It is possible to conclude that perpetrators are often victims and observers of peer violence and vice versa.

Key words: peer violence in face-to-face communication, electronic peer violence, experiencing violence online, perpetrating violence online, social networks

1. UVOD

Glavno je obilježje novoga doba moderna tehnologija s kojom se današnja djeca susreću već od najranijeg djetinjstva. Usavršavanjem i razvojem tehnologije, razvilo se i društvo kojemu je život bez elektroničkih pomagala teško zamisliv. Stoga su djeca modernog doba svakodnevno okružena raznim medijima poput televizije, „pametnih“ mobilnih uređaja, prijenosnih, stolnih i tablet računala i sl. Ovakvi su mediji vremenom postali adekvatna zamjena za nekadašnje dječje igračke i postali moderne igračke odraslih i djece. Pojava interneta i razvoj tehnologije, društvu je donijela brojne pogodnosti, ali i široki raspon opasnosti kojima su djeca izložena.

Društvene mreže samo su neke od stranica na kojima djeca provode svoje slobodno vrijeme komunicirajući i družeći se s vršnjacima. Budući da se komunikacija preko interneta razlikuje od komunikacije uživo, vršnjačko elektroničko nasilje postaje jedna od brojnih opasnosti s kojima se djeca susreću na internetu. Zahvaljujući rezultatima istraživanja, razna proučavanja i znanja o vršnjačkom elektroničkom nasilju mogu pomoći u identifikaciji kruga nasilja kao i u prevenciji. S obzirom da je riječ o nerijetkom problemu današnjice, ovaj rad nastoji osvijestiti i informirati čitatelje o vršnjačkom nasilju na društvenim mrežama i njegovoj učestalosti. Posebna su pozornost ovog rada razlike i opasnosti koje donosi vršnjačko elektroničko nasilje kao posebni oblik vršnjačkog nasilja. U poglavlju prevencije i suzbijanja vršnjačkog elektroničkog nasilja opisuje se uloga učitelja i obrazovnih djelatnika, roditelja i učenika. Također, naglašava se važnost informiranja i upoznavanja okoline s uzrocima i posljedicama vršnjačkog elektroničkog nasilja, rizičnim čimbenicima modernih tehnologija, znakovima prepoznavanja potencijalnih žrtvi, nasilnika i promatrača i programima prevencije vršnjačkog elektroničkog nasilja. Drugi je dio rada prikaz rezultata istraživanja o učestalosti nasilja na društvenim mrežama te povezanosti pojavnih oblika elektroničkog nasilja.

Vršnjačko elektroničko nasilje ozbiljan je i složen problem. Interdisciplinirani pristup, suradnja, intervencijski programi i jačanje svijesti samo su neki koraci koji vode rješenju ovakvog problema. Koraci trebaju biti svrsi shodni i pomno isplanirani. Upravo je zbog toga prvi korak ovog rada upoznavanje i razumijevanje pojma vršnjačkog nasilja.

2. ZLOSTAVLJANJE I POJAM VRŠNJAČKOG NASILJA

Zlostavljanje je „mračni fenomen našeg doba“ koji zanima širu javnost, medije i stručnjake raznih područja. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 2006; prema Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012, str. 2) definirala je zlostavljanje kao:

> „Svaki oblik tjelesnog i/ili emocionalnog zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja ili iskorištavanja djece, što rezultira stvarnom ili potencijalnom opasnosti za djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja i moći.“

Bilić i sur. (2012), s obzirom na oblike zlostavljanja, navode četiri osnovne vrste: tjelesno ili fizičko, emocionalno, spolno ili seksualno i zanemarivanje. Uz četiri navedene vrste zlostavljanja, pozornost je potrebno usmjeriti i na neke posebne vrste poput fetalnog zlostavljanja, Shaken Baby Syndroma, svjedočenja nasilju u obitelji, manipulacije djecom pri razvodu roditelja, nasilja među vršnjacima, medijskog nasilja, nasilja putem modernih tehnologija i Münchausenovog sindroma preko posrednika (Bilić i sur., 2012).

Vršnjačko je nasilje pojava prisutna u društvu još od davnina. Većina se ljudi tijekom odrastanja susrela s nekim oblikom vršnjačkog nasilja u ulozi žrtve, počinitelja ili promatrača. Zanimanje za ovu problematiku počelo je tek 1970-ih godina u skandinavskim zemljama, jer je prema prijašnjim uvjerenjima vršnjačko nasilje bilo sastavni dio odrastanja koji je, kao takav, pomagao djeci da ojačaju (Bilić i sur., 2012).

Definiciju vršnjačkog nasilništva ili viktimizacije među prvima je dao norveški profesor psihologije Dan Olweus (1998), objašnjavajući kako je bitna odrednica viktimizacije trajna izloženost učenika negativnim postupcima koji se ponavljaju od strane jednog ili više učenika. Negativne je postupke preciznije odredio kao bilo kakvo napadačko ponašanje kojemu je cilj zadati ozljedu i dovesti drugoga u neugodnu situaciju (Olweus,1973b; prema Olweus, 1998). Negativnim postupcima smatra i verbalne obračune poput vrijeđanja, prijetnji, zadirkivanja, ali i ruganja, isključivanja ili odbijanja druge osobe. Uz trajnost i opetovanost, Olweus (1998) glavnim karakteristikama vršnjačkog nasilja pridodaje i nesrazmjer snaga između žrtve i napadača. Prema Barbari Coloroso (2004, str. 33) „nasilništvo je svjesna,

željena i namjerna neprijateljska aktivnost čija je svrha povrijediti, izazvati strah kroz prijetnje ili daljnju agresiju i stvoriti zastrašenost.“ Coloroso (2004) ističe tri glavna elementa vršnjačkog nasilja među kojima su nesrazmjer moći, namjera da povrijedi i prijetnja daljnjom agresijom, a dodaje i četvrti element, prestravljenost, koji se javlja kada nasilništvo dođe do vrhunca i žrtva postane potpuno bespomoćna. Coloroso, (2004, str. 34) objašnjava kako „nasilnik računa da će se promatrači uključiti u nasilje ili će ga podržavati, ili da bar neće ništa učiniti da bi ga zaustavili“ čime započinje krug nasilja. Navedene karakteristike i elementi važan su pokazatelj razlike nasilja i sukoba među vršnjacima (Bilić i sur., 2012). Brojni su autori i istraživači na sličan način definirali pojam vršnjačkog nasilja. Valerie Besag (1989; prema Maleš i Stričević, 2005) vršnjačkim nasiljem smatra ponavljajuće, nasilno ponašanje od strane nadmoćnih osoba s namjerom da nanesu bol zbog osobne dobiti ili zadovoljstva. Ken Rigby (1998; prema Field, 2004, str. 18) nasilničko ponašanje definira kao „djelo počinjeno od strane moćnije osobe ili skupine“ bez konkretnog razloga, koje se ponavlja i čini s užitkom.

Sve navedene, na prvi pogled različito formulirane definicije, imaju zajedničke ključne riječi kojima možemo objasniti vršnjačko nasilje. One se odnose na namjerne povrede, nesrazmjer moći, opetovanost i trajanje i zastrašivanje drugog učenika.

3. OBLICI VRŠNJAČKOG NASILJA

Dan Olweus (1998) razlikuje izravno od neizravnog nasilništva. Izravno nasilništvo karakteriziraju otvoreni napadi na žrtvu, dok su karakteristike neizravnog oblika nasilništva, kojemu su sklonije djevojčice, izolacije i isključivanja žrtve iz skupine (Buljan Flander, 2007). Prema tome, izravno je nasilništvo uočljivije od neizravnog, što ne znači da su posljedice neizravnog nasilnog ponašanja lakše.

Coloroso (2004) navodi tri vrste vršnjačkog nasilništva: verbalno, fizičko i nasilje kroz odnose koji se mogu pojaviti zasebno ili u kombinaciji, čineći napad još snažnijim. Buljan Flander (2007) navodi kako se u literaturi razlikuju dva glavna oblika vršnjačkog nasilja: fizičko i verbalno iz kojih se mogu izdvojiti četiri podvrste: relacijsko ili emocionalno, seksualno, ekonomsko i kulturalno vršnjačko nasilje. Bilić i Zloković (2004) navode neke od čestih oblika nasilja učenika prema učeniku kao što su verbalna agresija, ponižavanje, posramljivanje, etiketiranje,

vrijeđanje, iznuđivanje, prijetnje, stalno ili pretjerano ometanje pri radu, ignoriranje, socijalna izolacija, pritisci grupe, otimanje stvari, hrane, novca, fizičko nasilje i dr., a poseban naglasak stavljaju na fenomen „prikrivenog“ maltretiranja među djecom kao jednog od jednako važnih oblika vršnjačkog nasilja.

Budući na autori u literaturi navode sličnu podjelu oblika vršnjačkog nasilja, u sljedećim se potpoglavljima detaljnije opisuju najčešći od njih.

3. 1. Tjelesno ili fizičko nasilje

Tjelesni ili fizički oblik vršnjačkog nasilja obuhvaća nanošenje ozljeda drugom učeniku uporabom sile. Coloroso (2004) objašnjava kako se trećina prijavljenih slučajeva odnosi upravo na fizički oblik nasilja među vršnjacima. Također, navodi kako takvo nasilničko ponašanje obuhvaća šamaranje, udaranje rukama ili nogama, štipanje, bockanje, pljuvanje, zakretanje ruku, uništavanje odjeće i imovine i slično (Coloroso, 2004). „To je najmanje sofisticiran oblik nasilja među vršnjacima. Što su počinitelji takvog oblika nasilja među vršnjacima stariji, to su njihove metode sve agresivnije“ (Bilić i sur., 2012, str. 266). Posljedice fizičkog nasilja uglavnom su uočljive i mogu se prepoznati prema različitim nagnječenjima i frakturi ruku, nogu, lubanje i dr., posjekotinama, modricama, ugrizima i ožiljcima (Bilić i Zloković, 2004). Dubravka Kocijan - Hercigonja (Buljan Flander, Kocijan - Hecigonja, 2003) navodi kako se slučajno i namjerno nanesene povrede mogu razlikovati i procijeniti prema položaju, starosti, boji, obliku i izostanku povreda kada se dijete izdvoji iz sredine u kojoj provodi vrijeme. Tjelesni ili fizički oblik nasilja smatra se prepoznatljivim oblikom zbog lakše uočljivih posljedica u odnosu na druge oblike vršnjačkog nasilja (Bilić i Zloković, 2004). Bilić (2007) objašnjava kako okolina na fizički oblik nasilja ima manju toleranciju, što rezultira bržim prepoznavanjem i reagiranjem na takav problem, ne uzimajući pri tom u obzir kako posljedice drugih oblika nasilja koje utječu na emocionalno stanje žrtve mogu biti kobnije.

3. 2. Verbalno nasilje

Verbalno je nasilje najčešći oblik međuvršnjačkog nasilja kojega koriste dječaci i

djevojčice. Kao takav, temelji se na nasilju riječima kojima se žrtva nastoji povrijediti ili osramotiti (Bilić i sur., 2012). Iako su mlađa djeca zbog nerazvijene slike o sebi iznimno podložna verbalnom nasilju, ponovljeni napadi i uvrede mogu oslabiti osobu bilo koje dobi. Ukoliko se verbalno nasilje dopušta i ignorira, ono postaje normalno i prihvatljivo ponašanje kojim se meta dehumanizira i lakše napada (Coloroso, 2004). Coloroso (2004) navodi kako verbalno nasilništvo obuhvaća nadijevanje imena, okrutne kritike, sramoćenja te seksualno sugestivne aluzije. Bilić i sur. (2012, str. 266) ističu kako je verbalno nasilje „najlakši i najbrži način na koji se može povrijediti žrtva jer je vrlo kratak“ i na oko bezbolan, a unatoč tome može ostaviti duboke posljedice. Coloroso (2004, str. 36) objašnjava kako „verbalno nasilje najjednostavnije egzistira samo za sebe, često je začetnik druga dva oblika nasilništva i može biti prvi korak prema ozbiljnijem i degradirajućem nasilju.“ Također, upozorava kako je prilikom identifikacije važno razlikovati zadirkivanje, u kojemu nema namjere vrijeđati i poniziti drugoga, od ismijavanja u kojemu je cilj osramotiti i povrijediti drugu sobu. Iako se nasilnik može opravdavati izlikom kako se htio našaliti, u tom slučaju „motiv nasilnika nije stvaranje novog prijateljstva, uključivanje u prijateljske šale ili uljepšavanje teške situacije; jednostavno, motiv je omalovažavanje i sramoćenje drugog djeteta“ (Coloroso, 2004, str. 53).

3. 3. Relacijsko nasilje među vršnjacima

Relacijsko je nasilje teže uočljiv i veoma čest oblik nasilja među vršnjacima. S obzirom da Olweus (1998, str. 20) razlikuje izravne i neizravne oblike vršnjačkog nasilja, relacijsko nasilje pripada skupini neizravnih oblika koji se očituju „u obliku društvene izolacije i namjernog isključivanja iz skupine“, širenjem glasina, manipulacijom odnosa te klevetanjem. Coloroso (2004) ga naziva i nasilništvom kroz odnose koje je najteže otkriti iz uloge promatrača. Opisuje ga kao „sustavno smanjivanje djetetovog samopoštovanja kroz ignoriranje, izolaciju, isključivanje ili izbjegavanje“, a ponekad uključuje i suptilne geste kao što su okretanje očima, uzdasi, hihotanje i podsmjehivanje (Coloroso, 2004, str. 37). Počinitelji relacijskog nasilja nastoje uvjeriti svoje vršnjake na odbacivanje i isključivanje žrtve, odbijanjem komunikacije i širenjem glasina (Mount, 2005; Crick i Nelson, 2002; prema Bilić i

sur., 2012). Bilić i Zloković (2004) navode i kako se relacijsko nasilje, uz odbijanje komunikacije, najčešće manifestira kroz socijalnu izolaciju i pritisak grupe.

Unatoč tome što je jedna od glavnih karakteristika nasilja prikriveno i neizravno djelovanje, ipak postoje i izravni oblici i fizičke forme ovakvog štetnog ponašanja među vršnjacima (Coyne i sur., 2008; prema Bilić, 2016). Bilić (2016) navodi kako su djeca rane predškolske dobi sklona izravnim prijetnjama, ucjenama te postavljanju uvjeta i ograničenja za prijateljstvo. Razvojem socijalnih vještina relacijsko nasilje postaje suptilnije, djeca shvaćaju da su izravni oblici nasilja neprihvatljivi, stoga se počinju koristiti neizravnim oblicima poput isključivanja, ignoriranja i odbijanja komunikacije, kako bi izbjegli kazne, a ostvarili ciljeve. Često su popratne reakcije neverbalni znakovi, kolutanje očima, grimase i geste, koje počinitelji relacijskog nasilja pokazuju i otvoreno i prikriveno. Prema tome, možemo zaključiti kako se relacijsko nasilje može manifestirati uz popratne uvredljive fizičke forme, koje kod drugih vršnjaka izazivaju salve smijeha (Coyne i sur., 2008; prema Bilić, 2016).

Žrtve relacijskog nasilja uglavnom su djeca koja se na bilo koji način razlikuju od drugih (Bilić i Zloković, 2004). Olweus (1998) objašnjava kako se suptilnim oblicima nasilja češće koriste djevojčice (npr. otimanje najbolje prijateljice), dok je za dječake uobičajnije nasilništvo tjelesnim sredstvima. Ipak, novija istraživanja pokazuju kako su razlike relacijske viktimizacije s obzirom na spol zanemarive (Card i sur., 2008; prema Bilić, 2016).

Žrtve različito reagiraju na ovakav oblik nasilja, ali svaku reakciju napadači mogu iskoristiti za novi napad i agresiju. „Sve što poduzmu takva djeca, okreće se protiv njih“ pa čak i onda kada zatraže pomoć od učitelja, nastavnika ili roditelja žrtve se obično etiketira kao tužibabe ili mamine maze (Bilić i Zloković, 2004, str. 69).

Unatoč tome što relacijsko nasilje nije uočljivo, ostavlja teške i trajne posljedice na ponašanje i psihološko stanje koje se ne odnose samo na trenutno stanje djeteta, nego i na njegovo ponašanje i poimanje sebe u budućnosti. Nužno je, stoga, senzibilizirati društvo i učenike te preventivnim programima djelovati već od rane predškolske dobi, kada se pojavljuju prvi otvoreni oblici relacijskog nasilja (Bilić, 2016).

3. 4. Seksualno nasilje

Seksualno nasilje također je jedan od čestih oblika nasilja među vršnjacima kojeg Svjetska zdravstvena organizacija u Izvještaju o nasilju i zdravlju u svijetu (2002) definira kao:

> „bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe i njezine seksualnosti, a koji može počiniti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili stanje u kojem se nalaze. Karakterizira ga uporaba sile, prijetnje ili ucjene za ugrožavanje dobrobiti i/ili života same žrtve ili njoj bliskih osoba“ (WHO, 2002).

Bilić i sur. (2012, str. 267) također ističu kako „seksualno nasilništvo podrazumijeva uvredljive komentare i neželjeni fizički kontakt sa seksualnom konotacijom“, dok Slavens (2006a) navodi kako se o seksualnom nasilništvu radi ukoliko radnje poput seksualnih primjedbi ili gesta čine nekome nažao. Jedna od klasifikacija seksualnog zlostavljanja djece jest seksualno zlostavljanje s kontaktom ili bez kontakta (Leeb i sur., 2008; prema Wekerle i sur., 2013). Seksualno nasilje bez kontakta uključuje prijetnje seksualnim napadom, pokazivanje intimnih dijelova tijela, izloženost pornografiji, dok seksualno nasilje s kontaktom uključuje neke oblike kao što su diranje intimnih dijelova tijela i penetraciju (Berliner, 2011; prema Wekerle i sur., 2013).

Kao što kod verbalnog nasilja razlikuje zadirkivanje i ismijavanje, Coloroso (2004) ističe i razliku koketiranja i seksualnog nasilja. Objašnjava kako osoba prilikom koketiranja nema namjeru povrijediti drugu osobu, nego zabaviti se i uživati u zajedničkom društvu, za razliku od seksualnog nasilja, koje se kao i svako drugo nasilništvo temelji na nesrazmjeru moći, dominaciji i kontroli.

Seksualno je nasilje dominantno u adolescentskoj dobi, lako za provođenje, teško za otkrivanje i destruktivno za bitak žrtve (Coloroso, 2004). O njegovoj rasprostranjenosti govore i podaci različitih istraživanja o kojima će se detaljnije govoriti u sljedećem potpoglavlju.

3. 5. Prevalencija vršnjačkog nasilja

Jedan od primarnih ciljeva istraživanja ove problematike jest otkriti koliko su često djeca izložena nasilju među vršnjacima. Livingstone i sur. (2011) iznose kako se prema rezultatima njihova ispitivanja europske djece u dobi od 9 do 16 godina njih 19% izjasnilo kako ih je netko u posljednjih godinu dana uznemiravao. Smontara (2011; prema Bilić i sur., 2012) objašnjava kako su rezultati njegova istraživanja pokazali kako se učenici na nekim mjestima u školi poput kantine, WC-a i dvorane za tjelesnu i zdravstvenu kulturu, osjećaju nesigurno. Nadalje, rezultati su pokazali i da emocionalno nasilje svakodnevno doživljava 9,3% učenika, njih 4,9% doživljava fizički oblik nasilja, a 7,7% je seksualno uznemirivano (Smontara, 2011; prema Bilić i sur., 2012). S druge strane Smontara (2011; prema Bilić i sur., 2012) navodi kako je 15,1% učenika svakodnevno emocionalno nasilan prema drugima, 8% učenika fizički je nasilno, dok je 8,6% učenika svakodnevno seksualno uznemirivano. Velki i Vrdoljak (2013; prema Reić Ercegovac, 2016) navode kako je prema rezultatima njihovog istraživanja 31 % ispitanika žrtva nasilja, od kojih je 27% žrtva verbalnog nasilja, 24% tjelesnog te 6,5% elektroničkog nasilja. Rajhvajn Bulat i Ajduković (2012; prema Sušac i sur., 2016) ispitivanjem uzorka učenika od 15 do 18 godina identificirale su 10,6% počinitelja, 17,9% žrtava i 19,9% i počinitelja i žrtava. U istraživanju, kojeg su četiri godine kasnije proveli Sušac i sur. (2016), sudjelovalo je 3470 djece u dobi od 11, 13 i 16 godina. Rezultati su pokazali kako su 14,8% ispitanika žrtve vršnjačkog nasilja, 6,3% počinitelji, a 14,8% su i počinitelji i žrtve.

Rezultati istraživanja kojeg su provele Vlah i Perger (2014; prema Reić Ercegovac, 2016) pokazali su kako je 60% učenika bilo izloženo barem jednom obliku vršnjačkog nasilja, od kojih je petina sustavno i često doživljavala nasilje u razdoblju od nekoliko mjeseci.

Prema rezultatima istraživanja o zdravstvenom ponašanju učenika kojeg je proveo HBSC 2013/2014 godine, Šimetin i sur. (2016) ističu kako je 13% dječaka i djevojčica u dobi od 11 godina izjavilo da su najmanje dva puta u proteklih nekoliko mjeseci bili žrtvama vršnjačkog nasilja, u dobi od 13 godina njih 19% , dok je 15% dječaka i djevojčica u dobi od 15 godina bilo žrtvom vršnjačkog nasilja barem dva puta u proteklih nekoliko mjeseci. Od ukupnog broja ispitanika 7% dječaka i

djevojčica u dobi od 11 godina izjavilo je da je najmanje dvaput u proteklih nekoliko mjeseci bilo nasilno prema vršnjacima, isto je izjavilo 17% dječaka i djevojčica u dobi od 13 godina te 14% dječaka i djevojčica u dobi od 15 godina (Šimetin i sur., 2016).

Bilić i sur. (2012, str. 267) navode kako „učestalost varira od države do države te od istraživanja do istraživanja.“ Izvješće WHO-a (2016) o rezultatima HBSC-ova istraživanja govori kako se na vrhu ljestvice pronašla Latvija gdje je 20% trinaestogodišnjih djevojčica i 33% trinaestogodišnjih dječaka priznalo kako je bilo nasilno prema drugim vršnjacima barem dva puta proteklih nekoliko mjeseci, dok je 24% trinaestogodišnjih djevojčica i 26% dječaka iste dobi izjavilo kako je bilo žrtvom vršnjačkog nasilja barem dva puta proteklih nekoliko mjeseci.

Na koncu, iz navedenih se istraživanja o učestalosti vršnjačkog nasilja i nasilnog ponašanja djece, mogu uočiti razlike u rezultatima koji variraju zbog kulturoloških razlika, različitih metoda i postupaka prikupljana podataka i različitih definicija problema vršnjačkog nasilja (Bilić i sur., 2012).

4. SUVREMENI MEDIJI, DRUŠTVENE MREŽE I VIRTUALNI SVIJET

Danas je, u suvremenom društvu, neosporna činjenica kako razni mediji kao što su knjige, novine, televizijske i radijske postaje, računala i mobilni uređaji čine sastavni dio života odraslih, ali i djece. Nicklas Luhmann (2004; prema Labaš, 2011) ističe kako sve spoznaje o životu i svijetu možemo doznati upravo iz medija. Današnja se djeca i mladi još od malih nogu susreću s modernom tehnologijom i medijima, pametnim telefonima, tabletima i prijenosnim računalima koji imaju pristup internetu bilo kada i bilo gdje, stoga ne čudi jer ih se naziva digitalnom generacijom (Ciboci, 2014).

Pristup internetu, uz dostupnost različitih informacija i sadržaja, omogućuje i komuniciranje s ljudima iz cijelog svijeta. Jean Baudrillard (2001; prema Labaš 2011) ističe kako je brzo i jednostavno komuniciranje putem interneta dovelo do neravnoteže i pomućivanja granica između „stvarne“ i „virtualne“ zbilje. Labaš (2011) navodi kako se to posebno odnosi na mlađe generacije koje su, zbog medijske

socijalizacije, razvile različite načine korištenja medijima od onih koji su tipični za njihove roditelje. Coloroso (2004, str. 136) ističe kako „prevelika uključenost medija i premalo socijalnih interakcija i uključenosti u „realan život“ prigušuju razvoj socijalnih vještina potrebnih da bi u odnosima s ljudima bili pristojni, brižni i odgovorni.“ Internet je dio svijeta mladih generacija i unatoč tome što su pojedini mlađi korisnici samouvjereni prilikom korištenja istoga, Buckingham (2000; prema Labaš, 2011) upozorava na njihovu naivnost u nekim nepredviđenim situacijama.

Društvene mreže samo su neke od stranica na kojima naivnost mladih korisnika može doći do izražaja. *Facebook, MySpace, Instagram* i *Snapchat* postali su mjesto na koje se mladi svakodnevno prijavljuju, proučavaju profile drugih ljudi, objavljuju, dijele i komentiraju sadržaje različite tematike te komuniciraju s drugima (Boyd, 2007). Uz bržu komunikaciju s drugima, „društvene mreže omogućile su djeci i mladima da svoje misli, ali i mržnju i netrpeljivost prema drugima javno pokazuju.“ (Ciboci, 2014, str. 17).

Rezultati UNICEF-ovog istraživanja, provedenog 2017. godine pokazali su da se 71% mladih u dobi od 15 do 24 godine, od 48% ukupne populacije mladih, svakodnevno koriste digitalnom tehnologijom, uzimajući u obzir kontinentalne razlike prema kojima su mladi u Africi najmanje spojeni na Internet – njih čak 60%, dok je takvih u Europi samo 4%. (UNICEF, 2017). Veliki broj učenika koristi internet za dopisivanje s prijateljima i druženje na društvenim mrežama poput Facebook-a i MySpace-a, dok prema rezultatima najnovijih istraživanja u Hrvatskoj 93% djece, između 11 i 18 godina, ima otvoren profil na najpopularnijoj društvenoj mreži – *Facebook* (Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013; prema Ciboci, 2014). Ciboci (2014) objašnjava kako se broj korisnika društvenih mreža konstantno povećava, a slobodno je vrijeme, koje je bilo ispunjeno različitim društvenim aktivnostima i druženjima „licem u lice“, zamijenjeno virtualnim druženjima na društvenim mrežama. Takva virtualna druženja, objašnjava Ciboci (2014) uz pozitivne, mogu imati i negativne posljedice od kojih je u posljednje vrijeme sve izraženije učestalo vršnjačko nasilje na društvenim mrežama.

5. VRŠNJAČKO ELEKTRONIČKO NASILJE

Vršnjačko elektroničko nasilje, u svijetu poznatije kao *cyberbullying*, Bilić i sur. (2012) svrstavaju u posebne oblike nasilja o kojem se zbog pojave interneta i razvoja moderne tehnologije u posljednje vrijeme često govori. Ciboci (2014) navodi kako se uz elektroničko nasilje u stručnoj literaturi pojavljuju i drugi termini poput *cyberbullyinga,* virtualnog nasilja, nasilja preko interneta, elektroničkog *bullyinga* i digitalnog nasilja koji također označavaju bit takvog ponašanja. U ovom radu koristit ćemo pojam „elektroničko nasilje“ kojeg savjetuju stručnjaci za hrvatski jezik (Pregrad i sur., 2010).

Buljan Flander i sur. (2010, str. 11) elektroničkim nasiljem smatraju „svaku komunikacijsku aktivnost *cyber* tehnologijom koja se može smatrati štetnom kako za pojedinca, tako i za opće dobro.“ Patchin i Hinduja (2006) ovakav oblik nasilja definiraju kao namjernu i ponavljajuću štetu koja se manifestira putem elektronskog teksta, dok Belsey (2012, prema Bilić i sur. 2012) elektroničkim nasiljem smatra svaku zlonamjernu i ponavljanu uporabu informacijsko-komunikacijskih tehnologija pojedinca ili skupine u cilju nanošenja štete drugoj osobi.

Dooley i sur. (2009) objašnjavaju kako je vršnjačko elektroničko nasilje u početku bilo teško definirati zbog složenih oblika koje ovakva vrsta nasilja obuhvaća, no bitno je istaknuti da ga od Olweusove definicije vršnjačkog nasilja „licem u lice“, u kojoj je naglasak stavljen na agresivnost, namjeru, opetovanost i nesrazmjer moći, razlikuje uporaba tehnologije kao sredstva kojim se čini šteta drugome.

5. 1. Osnovne karakteristike vršnjačkog elektroničkog nasilja

Vršnjačko elektroničko nasilje, uz uporabu tehnologije, ima i druge značajne karakteristike koje ga razlikuju od vršnjačkog nasilja „licem u lice“.

Patchin i Hinduja (2006) kao jednu od značajnijih posebnosti vršnjačkog elektroničkog nasilja ističu mogućnost anonimnosti elektroničkih nasilnika. Navode kako e-mail računi, pseudonimi u *chat* sobama, programi za razmjenu poruka i druge internetske stranice, adolescentima mogu otežati otkrivanje identiteta nasilnika. Anonimnost počinitelje elektroničkog nasilja oslobađa moralnih i socijalnih načela

koje se odnose na primjereno ponašanje na internetu i iziskuje manje energije i snage prilikom izražavanja uvredljivih komentara pomoću tipkovnice (Patchin i Hinduja, 2006). Slično kao i Patchin i Hinduja (2006), Pregradi sur. (2010) objašnjavaju kako anonimnost uzrokuje slobodnije i nekontrolirano ponašanje na internetu, dok Buljan Flander i sur. (2004, str. 159) upozoravaju kako ona „oslobađa i potiče ljude na intimnije komuniciranje od onog što bi to činili u osobnim kontaktima.“ Prema tome, djecu treba nadzirati i objasniti im kako osobe koje upoznaju na društvenim mrežama ne moraju biti onakve kakvima se predstavljaju.

Također, jedan od nedostataka komunikacije preko interneta zasigurno je izostanak neverbalne komunikacije koja je u razgovoru jednako važna kao i verbalna. Tako jedan od sugovornika različito može interpretirati i emocionalno razumjeti poruku, jer nema uvid u ton ili facijalnu ekspresiju drugog sugovornika. Upravo zbog izostanka neverbalne komunikacije i anonimnosti, počinitelji elektroničkog nasilja ohrabre i zaborave da komuniciraju s ljudskim bićem, iako sugovornik nije ispred njih (Kowalski i sur., 2008, prema Popović-Ćitić, 2009). Unatoč „prividnoj“ anonimnosti, autori navode kako je počinitelja nasilnih djela moguće otkriti pomoću posebnog identifikacijskog koda (IP adrese) kojeg ima svako računalo (Ciboci, 2014; Buljan Flander i sur., 2010).

Nadalje, Patchin i Hinduja (2006) ističu i nedostatak nadzora u virtualnom svijetu koji bi mogao reagirati na neprimjerene sadržaje i uvrede prilikom razgovora dviju osoba u primjerice *chat* sobama.

Zbog dostupnosti interneta bilo kada i bilo gdje i razvoja pametnih uređaja, za razliku od žrtvi tradicionalnog oblika vršnjačkog nasilja, žrtve elektroničkog nasilja „mogu biti zlostavljane 24 sata dnevno sedam dana u tjednu“ (Kowalski i sur., 2008; Willard, 2007; Kernaghan i Elwood, 2013, prema Ciboci, 2014, str. 15). Patchin i Hinduja (2006) navode kako zbog toga žrtve elektroničkog nasilja nisu u mogućnosti pronaći utočište u svome domu, gdje se žrtve tradicionalnog vršnjačkog nasilja osjećaju sigurno.

Beskonačna publika promatrača, pred kojima se odvija vršnjačko elektroničko nasilje, još je jedna važna karakteristika koju ističe Popović-Ćitić (2009). Navodi kako se broj promatrača može se iznova povećavati i teško je odrediti koliko je osoba svojevoljno ili slučajno bilo uključeno u incident. Jedan od problema je i taj što

uvredljive poruke, mail-ovi, video-zapisi i fotografije postanu teško uništive kada se jednom učitaju na internet, što promatrači mogu spremiti na svoj mobilni uređaj ili kompjuter i zloupotrijebiti dijeljenjem i prosljeđivanjem sadržaja (Popović-Ćitić, 2009). Slavens (2006a) ističe važnost promatrača kao svjedoka, napominje kako oni imaju moć u svakom obliku nasilja i kako svojim postupcima mogu zaustaviti nasilje i pomoći žrtvi.

Olweus (1998) pri definiranju vršnjačkog nasilja ističe opetovanost kao jednu od važnih karakteristika koja upućuje na nasilje, no kada je riječ o vršnjačkom elektroničkom nasilju čak se i jedan agresivni postupak može smatrati nasiljem jer žrtva iznova i iznova može proživjeti poniženje zbog objavljenog uvredljivog sadržaja (Dooley i sur., 2009).

5. 2. Oblici vršnjačkog elektroničkog nasilja

Kao što Olweus (1998) razlikuje izravno i neizravno vršnjačko nasilništvo, tako i Buljan Flander i sur. (2010, str. 11) razlikuju „dvije vrste nasilja preko interneta: izravan napad i napad preko posrednika."

Izravan napad, Buljan Flander i sur. (2010) opisuju kao napad u kojem maloljetnik šalje uznemirujuće SMS i MMS poruke, mail-ove, fotografije, video-zapise i kada se maloljetnik lažno predstavlja, ukrade ili promijeni lozinku ili ime nečijeg računa, postavlja neumjesne ankete o žrtvi i šalje viruse. Nasilje preko posrednika tumače kao napad na žrtvu preko, primjerice, računa osobe koja s napadom najčešće nije upoznata. Žrtva će pomisliti kako je napada osoba koja je vlasnik tog računa, a ne osoba koja se krije iza ukradenog identiteta. U ovom slučaju, Buljan Flander i sur. (2010) navode kako je i posrednik koji nije upoznat s napadom, također žrtva koju će mnogi osuditi zbog postupka u koji zapravo nije umiješan.

Willard (2007) također spominje oblike elektroničkog nasilja kao što su učestalo slanje uvredljivih i provokativnih poruka (*engl. harrasment*), svađanje putem elektroničkih poruka zasićenih uvredama i vulgarnim sadržajem (*engl. flaming*), predstavljanje pod lažnim imenom (*engl. impersonation*), ali ističe i druge oblike elektroničkog nasilja, poput namjernog izbacivanja iz *online* grupe (*engl. exclusion*), iznošenje osobnih podataka, tajni ili fotografija koje žrtva nije odobrila (*engl. outing*

and trickery), ocrnjivanja i širenja glasina (*engl. denigration*). Willard (2007) ističe i elektroničko uhođenje (*engl. cyberstalking*) koje se manifestira učestalim slanjem prijetećih poruka i uključivanjem u razne društvene mreže na kojima je žrtva aktivna, s ciljem izazivanja osjećaja straha i nesigurnosti. Veselo šamaranje[1] (*engl. happy slapping*) jedan je od najnovijih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja u kojemu nasilnik namjerno ošamari žrtvu, napad snimi i postavi na internet (Kowalski i sur., 2008; prema Popović-Ćitić, 2009).

Navedene oblike Bilić (2014) dijeli u tri skupine: uznemiravanje i zastrašivanje, iznošenje neistina i specifične oblike elektroničkog nasilja. U specifične oblike Wilkenman i sur. (2014, prema Bilić, 2014, str. 75) ubrajaju i sekstiranje (*engl. sexsting*) odnosno „slanje, primanje i prosljeđivanje golih i polugolih fotografija, video-materijala i eksplicitnih tekstualnih poruka seksualnog sadržaja korištenjem različitih elektroničkih uređaja." Cilj je sekstiranja, kao i svakog drugog oblika elektroničkog nasilja, javno osramotiti i ismijati žrtvu. Slonje i sur. (2012) govore i o grifingu (engl. griefing) i trolanju (engl. trolling). Naime, grifing označava uznemiravanje suigrača za vrijeme igranja računalnih igara, a trolanje se odnosi na pisanje komentara koji ometaju „normalnu" komunikaciju (Slonje i sur., 2012). Buckels i sur. (2014) trolere opisuju kao agente kaosa koji po svojim karakteristikama nalikuju na filmskog zlikovca Jokera.

Internetske stranice kriju mnoge primjere navedenih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja. Ciboci (2014) objašnjava kako se na najpopularnijoj društvenoj mreži – Facebook-u mogu pronaći grupe mržnje koje su napravljene s ciljem vrijeđanja, omalovažavanja i kritiziranja vršnjaka, poznanika, učitelja ili nekih slavnih osoba. Takve grupe imaju zajedničke karakteristike od kojih su najistaknutije: usmjerenost prema većem broju ljudi; optuživanje djevojaka za promiskuitet i vrijeđanje dječaka; veću netrpeljivost pokazuju simpatizeri, nego sami osnivači grupa; relativno su kratkog vijeka; koriste se brojne psovke i vulgarizmi; žrtve grupa mržnje najčešće su imenovane punim imenom i prezimenom (Ciboci, 2014).

[1] Veselo šamaranje elektronički je oblik vršnjačkog nasilja koji uključuje i fizičko nasilje. Pojavio se u Engleskoj, 2005. godine, nakon čega se proširio po cijelom svijetu (Popović-Ćitić, 2009).

5. 3. Prevalencija vršnjačkog elektroničkog nasilja

Uzimajući u obzir definicije kojima su stručnjaci objasnili pojam elektroničkog nasilja, brojni su autori nastojali istražiti prevalenciju vršnjačkog elektroničkog nasilja i dati odgovor u brojkama.

Rezultati studija pojedinih autora pokazuju kako je oko 87% učenika, koji su bili žrtve elektroničkog nasilja, ujedno bili i žrtvama drugih oblika nasilja (Cross i sur., 2009; Kubiszewski i sur., 2015; prema Campbell i Bauman, 2018). Cross i sur. (2009; prema Campbell i Bauman, 2018) također govore i o 77% počinitelja elektroničkog nasilja koji su se našli i u ulozi vršnjačkog nasilnika „licem u lice".

Takunga (2011; prema Đuraković i sur., 2014, str. 4) navodi kako različita istraživanja ukazuju da se „udio djece i mladih koji su doživjeli i činili nasilje preko interneta kreće između 20% do 40%."

Ipsos i Reuters News, 2012. godine proveli su jedno od najopsežnijih istraživanja u kojem je sudjelovalo 18 687 građana iz 24 države svijeta[2]. Ispitanici su bili roditelji, od kojih je 12% navelo kako je njihovo dijete bilo žrtva elektroničkog zlostavljanja (Ciboci, 2014). Ciboci (2014) spominje i istraživanje koje je Microsoft proveo iste godine u 25 država. Ispitanici su bili djeca u dobi od 8 do 17 godina. Prema rezultatima, 37% djece bilo je žrtva nekog oblika elektroničkog nasilja, dok je njih 24% priznalo da su počinili elektroničko nasilje.

Prema rezultatima istraživanja, Wolak i sur. (2007; prema Bilić i sur., 2012) ističu da je 43% mladih u protekloj godini bilo izloženo nekom obliku elektroničkog nasilja koji je uključivao slanje poruka ili fotografija s ciljem ponižavanja žrtve.

Istraživanja Patchina i Hinduje (2006), pokazala su da je gotovo 11% maloljetnih ispitanika odgovorilo kako je bilo nasilno preko Interneta, njih 29% doživjelo je nasilje na mreži, dok je više od 47% svjedočilo nasilju na mrežama. Isti su autori dvije godine kasnije dobili podatak kako se žrtvama elektroničkog nasilja smatra

---

[2] „U istraživanju su sudjelovali građani iz 24 države: Indije, Indonezije, Švedske, Kanade, Australije, Brazila, Saudijske Arabije, Sjedinjenih Američkih Država, Južnoafričke Republike, Turske, Meksika, Argentine, Kine, Ujedinjenog Kraljevstva, Južne Koreje, Poljske, Belgije, Rusije, Njemačke, Japana, Mađarske, Španjolske, Italije i Francuske." (Ciboci, 2014, str. 16)

32% mladića i 36% djevojaka (Patchin i Hinduja, 2008, prema Bilić i sur., 2012, str. 306).

Hinduja i Patchin (2014) objavljuju rezultate istraživanja od 2007. do 2014. godine koja su proveli na više od 10 000 nasumično odabranih ispitanika u dobi od 11 do 18 godina. Rezultati istraživanja pokazali su da je njih 25% bilo žrtva elektroničkog nasilja barem jednom u životu, dok je njih 17% priznalo kako se našlo u ulozi počinitelja elektroničkog nasilja tijekom života. Rezultati istraživanja provedenog 2014 godine, pokazuju kako je 12% ispitanika odgovorilo da su bili žrtve elektroničkog nasilja u posljednjih 30 dana, dok je njih 4% izjavilo kako su bili nasilni putem elektroničkih medija proteklih 30 dana (Hinduja i Patchin, 2014).

Rasprostranjenost vršnjačkog elektroničkog nasilja istraživala se i u Hrvatskoj. Pregrad i sur. (2010) navode kako je u UNICEF-ovom istraživanju sudjelovalo, između ostalih, i 5 215 učenika u dobi od 10 do 15 godina. Broj dječaka i djevojčica bio je gotovo podjednak. Ukupno je 33,8% dječaka i djevojčica doživjelo neki oblik elektroničkog vršnjačkog nasilja barem jednom ili više puta mjesečno. Učenici koji su elektroničko nasilje trpjeli 2-3 puta mjesečno i češće, 40% učenika takvo nasilje doživi putem Facebook-a ili druge društvene mreže, a 30% putem SMS-poruka.

Kao najčešće oblike nasilja na internetu za učenike sedmih i osmih razreda Bilić i sur. (2014) navode uznemiravanje i sramoćenje na forumu, blogu ili društvenim mrežama (38,4%), objavljivanje sramotnih slika ili sadržaja na *webu* (32,4%) te uznemiravanje slanjem poruka putem mobilnog uređaja ili e-pošte (29,9%).

Razvojem tehnologije i mogućnostima koje internet i društvene mreže nude, razvija se i širi elektroničko vršnjačko nasilje stoga prilikom istraživanja ove problematike trebamo imati na umu sve spoznaje o trendu karakterističnom za situaciju u kojoj se istraživanje provodi i prilagodbu instrumenta kojim će se podaci za istraživanje prikupiti (Huang i Chou, 2010, prema Đuraković i sur., 2014).

6. KRUG VRŠNJAČKOG ELEKTRONIČKOG NASILJA

Olweus (1998) ističe tri glavne uloge vršnjačkog nasilja: počinitelja, žrtvu i promatrača. Coloroso (2004) kao sinonim za vršnjačko nasilje upotrebljava termin „tragična predstava“ koja se može događati svakodnevno oko nas, a da toga nismo ni

svjesni. U krugu su vršnjačkog elektroničkog nasilja svakako nasilnik, žrtva, ali i promatrači koji kao treća skupina vršnjaka mogu indirektno sudjelovati u činu nasilja (Zrilić, 2006). Chang (2010; prema Bowler i sur., 2015) navodi jedinstvenu karakteristiku elektroničkog nasilja koja se odnosi na mogućnost puno većeg broja promatrača nego kada je riječ o vršnjačkom nasilju „licem u lice“, stoga brojni autori uz nasilnike, žrtve i promatrače govore o proširenom krugu vršnjačkog elektroničkog nasilja koji uključuju i pomoćnike (*engl. assistants*), pojačanja (*engl. reinforces*), branitelje (*engl. defenders*), autsajdere (*engl. outsiders*) i voajere (*engl. voyeurs*) (Salmivalli i sur., 1996; Shariff, 2013; Sutton i Smith, 1999; Twemlow i Sacco, 2013; prema Bowler i sur., 2015).

S obzirom na to da je ponašanje promatrača, kao jedna od osnovnih karakteristika vršnjačkog elektroničkog nasilja, već analizirano u jednom od prethodnih potpoglavlja (vidi 5. 1. Osnovne karakteristike vršnjačkog elektroničkog nasilja), u sljedećim se potpoglavljima opisuju ponašanja i osobine nasilnika i žrtvi vršnjačkog elektroničkog nasilja.

6. 1. Počinitelji vršnjačkog elektroničkog nasilja

Većina istraživanja usmjerena je upravo na istraživanje djece nasilnog ponašanja (Bilić i sur., 2012). Kako u tradicionalnom međuvršnjačkom nasilju, tako i u vršnjačkom elektroničkom nasilju, počinitelji nasilja imaju brojne zajedničke karakteristike po kojima ih možemo prepoznati.

Vendebosch i Van Cleemput (2009; prema Bauman, 2013) kao snažne prediktore elektroničkog nasilništva i viktimizacije ističu sudjelovanje u vršnjačkom nasilju „licem u lice“, dok Bauman (2010; prema Bauman, 2013) i Bauman i Pero (2011; prema Bauman, 2013) kao prediktor elektroničke viktimizacije navode elektroničko nasilništvo i obratno. Patchin i Hinduja (2006) također uspoređuju nasilnike vršnjačkog nasilja „licem u lice“ i vršnjačkog elektroničkog nasilja. Objašnjavaju kako brojni autori navode slične karakteristike počinitelja vršnjačkog nasilja „licem u lice“, a ključne su: zlonamjerno, nasilno, ponavljajuće ponašanje kojemu je naglasak na nesrazmjeru moći. Patchin i Hinduja (2006) smatraju kako se neke od nabrojenih karakteristika mogu pridodati i počiniteljima elektroničkog nasilja. Isti autori

obrazlažu kako je elektroničko nasilništvo zlonamjeran čin prema pojedincu kojim nasilnik dobiva bilo kakvo zadovoljstvo ili dobit. Za razliku od vršnjačkog nasilja „licem u lice“, gdje je bitna odrednica nesrazmjer moći, počinitelj elektroničkog nasilja ne mora biti fizički i socijalno jači od žrtve, dovoljna je sposobnost i vještina prilikom korištenja tehnologije kako bi dehumanizirala i nanijela zlo drugoj osobi (Patchin i Hinduja, 2006).

Ybarra i Mitchell (2004a; prema Mishna i sur., 2012) navode kako žrtve vršnjačkog nasilja „licem u lice“, često postaju počiniteljima elektroničkog nasilja u virtualnom svijetu. S druge strane, Raskauskas i Stoltz (2007; prema Mishna i sur., 2012) iznose kako žrtve tradicionalnog nasilja uglavnom postaju i žrtvama vršnjačkog elektroničkog nasilja.

Počinitelji vršnjačkog elektroničkog nasilja i njihove karakteristike ovise o motivima i razlozima zbog kojih se odlučuju na nasilništvo u virtualnom svijetu. Iako neki počinitelji koriste iste metode i postupke kako bi ponizili žrtvu, njihova se motivacija nerijetko razlikuje (Popović-Ćitić, 2009).

Parry Aftab (2006; prema Popović-Ćitić, 2009) prva je klasificirala i opisala pet tipova elektroničkih nasilnika: osvetoljubivi anđeo, zlobne djevojčice, gladan moći, štreber osvetnik i nepažljivi. Ovakva klasifikacija, navodi Popović-Ćitić (2009) važna je za raspoznavanje motivacije elektroničkih nasilnika, iako još uvijek nije potvrđena drugim empirijskim istraživanjima.

Osvetoljubivi anđeo (*engl. vegeful angel*) je osoba koja svoje nasilne postupke smatra opravdavajućima jer štite njega ili druge od ljudi koji, kako on smatra, drugima nanose zlo. U ovoj se kategoriji nalaze počinitelji koji su bili žrtvom osobe kojoj se žele osvetiti i koji ne shvaćaju da zbog nasilnih postupaka zamjenjuju uloge. Mogu djelovati individualno ili u skupinama koje je povezala zajednička mržnja prema *offline* napadaču (Aftab, 2006; prema Popović-Ćitić, 2009).

Zlobne djevojčice (*engl. mean girls*) su osobe kojima je u cilju ismijati žrtvu radi vlastite zabave. Obično djeluju u skupinama koje nasilnim postupcima i odobrenjem šire publike „hrane“ vlastiti ego (Miller, 2006; prema Popović-Ćitić, 2009). Trolley i sur. (2006; prema Popović-Ćitić, 2009) navode kako su žrtve ovog tipa nasilnika uglavnom djevojčice.

Gladan moći (*engl. power-hungry*) je počinitelj nasilja koji odgovara karakteristikama tipičnog vršnjačkog nasilnika „licem u lice“. Cilj i motivacija nasilnika gladnog moći jest upravo zastrašiti i uspostaviti kontrolu i moć nad žrtvom. Ovakav je tip nasilnika uglavnom nasilan i u virtualnom i u realnom svijetu te za postizanje svog cilja koristi različite metode. Dok počinitelji vršnjačkog elektroničkog nasilja češće koriste indirektne metode poput prijetnji poslanih u digitalnom obliku, počinitelji tradicionalnog nasilja uz indirektne metode, koriste i fizičke i verbalne napade (Kowalski, 2008; prema Popović-Ćitić, 2009). Ukoliko je njegov postupak prošao neopaženo, nasilnik gladan moći hvalisanjem nastoji dobiti željenu reakciju okoline (Popović-Ćitić, 2009).

Štreber osvetnik (*engl. revenge of thenerds*) tip je počinitelja elektroničkog nasilja koji svoj nedostatak samopouzdanja pri konverzaciji uživo, pokušava nadomjestiti u virtualnom svijetu. Levine (2006; prema Popović-Ćitić, 2009) navodi kako je uglavnom riječ o djeci koja se smatraju nepopularnima u svojoj skupini, stoga ponižavanjem i zastrašivanjem u virtualnom svijetu nastoje kompenzirati vlastite nedostatke koji do izražaja dolaze u realnom svijetu. U virtualnom svijetu zbog uporabe tehnologije i vještine koje posjeduju, djeluju moćnije i snažnije u odnosu na žrtvu. Anonimnost smatraju velikom prednošću, stoga nikako ne žele biti otkriveni i štite svoj identitet, jer se ne mogu zaštititi u realnom svijetu.

Nepažljivi (*engl. inadvertent*) su počinitelji vršnjačkog elektroničkog nasilja koji se bez razmišljanja ili nepažnjom upuste u indirektno elektroničkog nasilje (Aftab, 2006, prema Popović-Ćitić, 2009). U elektroničko nasilje ne upuštaju se namjerno te se zbog toga ne smatraju počiniteljima (Troley i sur., 2006, prema Popović-Ćitić, 2009). Ovakve počinitelje elektroničkog nasilja karakterizira igranje uloga, nepažljivo odgovaranje i nasilna komunikacija bez obzira na moguće posljedice i neuviđanje vlastitog nasilnog ponašanja. Unatoč tome što možda ovakva skupina nasilnika ponekad nepažljivo i nesvjesno postupa, svaki takav postupak ostavlja posljedice koje za žrtvu mogu biti destruktivne. Prije svakog postupka trebalo bi se razmisliti kako će on utjecati na druge jer zločincem smatramo i onu osobu koja slučajno nekoga ubije, jer je rezultat jasan – nekome je naštetio.

6. 2. Žrtve

Istraživanja su ponudila jasnu sliku tipičnih žrtava vršnjačkog nasiklja koja se odnosi i na dječake i na djevojčice (Olweus, 1998). Olweus (1973a i 1978; prema Olweus 1998) razlikuje pasivnu ili podložnu žrtvu i provokativnu žrtvu. Pasivne su žrtve plašljive, nesigurne, oprezne, osjetljive i tihe, na napad reagiraju plakanjem i odstupanjem, pate od samopoštovanja, nemaju ni jednoga dobroga prijatelja, nisu nasilni i ne zadirkuju druge. Provokativnim žrtvama svojstvene su istodobno ustrašene i agresivne reakcije.

> „Ti učenici često imaju teškoće s koncentracijom, te se ponašaju tako da mogu izazvati razdraženost i napetost oko sebe. Neki su među njima hiperaktivni. Njihovo ponašanje počesto izaziva mnoge učenike u razredu, uzrokujući tako negativne reakcije velikog dijela ili čak čitavog razreda“ (Olweus, 1998, str. 43).

Jedna od zajedničkih osobina svih žrtvi jest da su ih odabrali počinitelji nasilja ili skupina nasilnika (Coloroso, 2004.)

> „Svatko od njih je bio izdvojen kao objekt prijezira i stoga postao primatelj verbalne, fizičke ili agresije u odnosima, iz jednostavnog razloga jer je on ili ona drukčiji na neki način. Nasilnici trebaju mete na kojima mogu iskaliti svoju agresiju, a različitosti koje se identificiraju kao opravdanja za napade su u najboljem slučaju izmišljene, a u najgorem beskrajni izgovori“ (Coloroso, 2004, str. 62).

Počinitelji elektroničkog nasilja svoje mete odabiru iz različitih nasilja. Žrtvama tako mogu postati popularna i vesela djeca na koju su počinitelji nasilja ljubomorni, djeca koja se po nekim karakteristikama razlikuju od druge djece, primjerice rasom, nacionalnošću, vjerom, invaliditetom i stavovima, djeca koja se druže s onima koje počinitelji nasilja smatraju slabijima od sebe i slično (MacEachern, 2012).

Coloroso (2004) također objašnjava kako metama nasilnika mogu postati djeca različitih karakteristika: dijete koje se tek doselilo, traumatizirano dijete, sramežljivo

ili rezervirano, bogato ili siromašno, dijete koje ima seksualnu orijentaciju koju nasilnik iz nekog razloga prezire, dijete niskog samopouzdanja i slično.

Činjenica je kako navedene karakteristike mogu, ali i ne moraju biti karakteristike žrtve elektroničkog nasilja. Baš što je u prethodnom poglavlju istaknuto, žrtva ne mora biti fizički slabija ili slabijih socijalnih vještina kako bi postala metom elektroničkog nasilnika (Patchin i Hinduja, 2006). Meta može biti osoba koja se nasilno ponašala prema drugoj djeci u školi zbog čega je elektronički nasilnik odlučio zamijeniti uloga i osvetiti se u virtualnom svijetu, gdje je on moćniji i spretniji (Popović-Ćitić, 2009). Zbog toga, Kowalski i Limber (2007) objašnjavaju kako su žrtve elektroničkog nasilja, često počinitelji nasilja u realnom svijetu. Olweus (1998, 1995; prema Bilić i sur., 2012) takve žrtve naziva reaktivnim ili provokativnim žrtvama, koje brojni autori opisuju kao djecu s niskim samopoštovanjem, podložnu anksioznosti i depresiji, psihosomatskim problemima i slično (Nansel i sur., 2001; prema Miller-Perrin i Perrin, 2007; Olweus, 1993; sve prema Bilić i sur., 2012).

Mesch (2009, prema Bauman, 2013) upozorava kako je visoki rizik, kojim se povećava mogućnost viktimizacije, kreiranje i korištenje profila na društvenim mrežama, posjećivanje i dopisivanje u chat-sobama, aktivnost na Youtube-u i slično, kao i spremnost dijeljenja osobnih informacija s drugim ljudima.

Naposljetku, žrtve vršnjačkog elektroničkog nasilja možemo prepoznati prema različitim znakovima koji upozoravaju da je neko dijete izloženo elektroničkom nasilju, primjerice:

- depresija,
- anksioznost,
- socijalna izolacija,
- uznemirenost nakon korištenja tehnologije (primjerice, računala ili mobitela),
- sniženo samopoštovanje,
- deficiti u školskom postignuću,
- narušeno zdravlje

  (Kowalski, 2008; Rigby 2002; prema Bilić i sur., 2012, str. 308).

7. POSLJEDICE VRŠNJAČKOG ELEKTRONIČKOG NASILJA

Većina se autora slaže kako vršnjačko elektroničko nasilje ostavlja brojne posljedice, među kojima su najizraženije one koje se odnose na psihosocijalne probleme (Sourander i sur., 2010; prema Bauman, 2013; Mitchell i sur., 2007).

Perren i sur. (2010, prema Bauman, 2013) objašnjavaju kako je depresija jedna od značajnijih posljedica vršnjačkog elektroničkog nasilja koju su pokazala istraživanja provedena na švicarskim i austrijskim učenicima. Campbell i sur., (2012, prema Campbell i Bauman, 2018) uz depresiju navode anksioznost i socijalne poteškoće kao jedne od čestih posljedica, dok Mitchell i sur. (2007) ističu delikvenciju i zloupotrebu i konzumiranje tvari. Spears i sur. (2009, prema Bauman, 2013) smatraju kako se osjećaj bespomoćnosti javlja kod gotovo svih žrtvi, stoga Parris i sur. (2012, prema Bauman, 2013) spominju kako se žrtva zbog svih posljedica odlučuje na nošenje oružja.

Nisko samopoštovanje, suicidalne misli, strah, bijes i frustriranost, još su neke od posljedica koje autori redovito spominju (Chang i sur., 2013, prema Campbell i Bauman, 2018; Patchin i Hinduja, 2006; Hinduja i Patchin, 2009; 2008; 2007, prema Bilić i sur., 2012). Cross i sur. (2009; prema Campbell i Bauman, 2018) upozoravaju na visoki nivo stresa s kojim su suočene žrtve za vrijeme i nakon elektroničkog nasilja. Kada je riječ o posljedicama seksualnog elektroničkog nasilja Carr (2012; prema Bilić i sur., 2012) navodi osjećaj poniženja i zabrinutost, posebno u situacijama kada su na internetu objavljene intimne fotografije žrtve.

Najekstremnija posljedica elektroničkog nasilja zasigurno je razmišljanje, planiranje i počinjenje suicida (Kowalski, 2008; prema Bilić i sur., 2012; Bonanno i Hymel, 2013; Klomek i sur., 2011; prema Campbell i Bauman, 2018). Patchin i Hinduja (2006; prema Bilić, 2014) takav suicid, koji je posljedica vršnjačkog elektroničkog nasilja, nazivaju *cyberbullicide.*

Svi navedeni zaključci i rezultati istraživanja dokazuju kako vršnjačko elektroničko nasilje ostavlja ozbiljan trag na žrtvama i kako je takav oblik nasilja potrebno ozbiljno shvatiti, stoga se imperativ stavlja na sprječavanje i reduciranje pojavnosti ovakvog problema kako do kobnih posljedica uopće ne bi ni došlo (Patchin i Hinduja, 2010; prema Bilić, 2014).

8. PREVENCIJA

U posljednje se vrijeme o vršnjačkom elektroničkom nasilju često govori, no unatoč tome, mnogi učitelji, nastavnici, profesori i stručni suradnici nisu svjesni individualnih incidenata koji se događaju oko njih, baš kao što ni sami roditelji nisu svjesni ni upoznati s aktivnošću svog djeteta na mreži (Media Awareness Network, 2001; prema Beran i Li, 2007).

Olweus (1998) za ostvarivanje intervencijskih programa kao dva važna uvjeta navodi osviještenost školskih djelatnika i djelovanje te uključivanje istih djelatnika s ciljem mijenjanja stanja. Buljan Flander i sur. (2010), zahvaljujući provedenim istraživanjima o preveniranju i suzbijanju vršnjačkog elektroničkog nasilja, navode četiri područja na kojima je potrebno raditi kako bi se svaki oblik nasilja uspješno smanjio, a to su: podizanje svijesti, školska pravila o nultoj toleranciji na nasilje, nadzor u školama i domovima te adekvatni programi koji mogu pridonijeti smanjenju vršnjačkog nasilja. Ciboci (2014) objašnjava kako osim roditelja, odgojitelja, učitelja i šire zajednice važnu ulogu imaju učenici i razni čimbenici o kojima ovisi zaštita djece i prevencija međuvršnjačkog nasilja. Ciboci (2014) uz podizanje svijesti, postavljanje jasnih pravila ponašanja, zaštitnih programa i nadzor korištenja novih medija, navodi i druge čimbenike koji se odnose na zakonodavstvo i državnu politiku, uvođenje medijskog odgoja i pismenosti u škole, edukaciju roditelja kao i odgojitelja, učitelja i stručnih suradnika, međuvršnjačke grupe pomoći i odgovornost telekomunikacijskih kompanija.

Svi oni koji su na bilo koji način uključeni u život djeteta imaju svoju ulogu u zaštiti i preveniranju međuvršnjačkog nasilja, kako uživo, tako i na internetu, stoga su u sljedećim potpoglavljima detaljnije opisane uloge školskih djelatnika, roditelja, ali i učenika, čija uloga može biti posebno važna u suzbijanju međuvršnjačkog nasilja.

8. 1. Uloga učitelja i stručnih suradnika u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog elektroničkog nasilja

Međuvršnjačko nasilje u školama problem je koji postoji još od davnina, a na kojeg se različito gledalo. Smatrano je bitnim obilježjem djetinjstva koji je opravdan jer

osnažuje i izgrađuje karakter djeteta, stoga mu sljedbenici takve ideje ne predaju mnogo pozornosti (Buljan Flander i sur., 2010). Veliki je problem u prevenciji nasilja u školama „bilo (a u nekim slučajevima još uvijek jest) negiranje postojanja međuvršnjačkog nasilja“ (Buljan Flander i sur., 2010, str. 30). Maleš i Stričević (2005) objašnjavaju kako bi cilj svake škole i školskih djelatnika trebao biti rad na prevenciji međuvršnjačkog nasilja te stvaranje povoljnog školskog ozračja kako bi se svaki učenik osjećao sigurnim i zaštićenim.

Buljan Flander i sur. (2010) objašnjavaju kako je podizanje svijesti učitelja i školskog osoblja o sve češćem vršnjačkom elektroničkom nasilju iznimno je važan korak ka prevenciji. Bez osviještenosti nema ni kontinuiranog profesionalnog usavršavanja koje bi školskom osoblju moglo pružiti izravan uvid u prirodu i posljedice vršnjačkog elektroničkog nasilja. Organizacija i provođenje školskih radionica o fenomenu vršnjačkog elektroničkog nasilja uvelike bi utjecalo pri podizanju svijesti bilo kod učenika, bilo kod školskog osoblja i roditelja. Uz informatičku nastavu u školi, potrebno je organizirati i edukaciju o sigurnom i odgovornom korištenju interneta poput one koju je organizirao i razvio Ergonet Internet centar. Takav su program radionica vodili mladi voditelji kako bi u neformalnoj atmosferi razmijenili iskustva i izgradili odgovoran stav pri korištenju interneta.

Baš kao što je svaki učenik jedinka za sebe, tako se i škole međusobno razlikuju. Prema tome, škola ne može preuzeti plan i pravila neke druge škole nego je dužna prilagoditi plan djelovanja svojim mogućnostima (Buljan Flander i sur., 2010).

Buljan Flander i sur. (2010) uz podizanje svijesti i školska pravila ističu nadzor i programe kao jake čimbenike prevencije vršnjačkog elektroničkog nasilja u školama. Kako bi se umanjio sukob među vršnjacima na školskim prostorima, škole uglavnom povećavaju broj dežurnih školskih djelatnika. Takav je nadzor potrebno primijeniti i kada je riječ o uporabi moderne tehnologije u školama. Buljan Flander i Kovačević (2005) objašnjavaju kako su učitelji ti koji moraju preuzeti stvar u svoje ruke, uključiti roditelje, educirati učenike, pružiti pomoć žrtvama i pokušati spriječiti daljnja nasilja. Školski bi djelatnici provedbom različitih programa poput „direktnog poučavanja vrijednosti, vježbanja empatije i upotrebe priča i drama te od izravnog

učenja o neprikladnom ponašanju, mogli uvelike pridonijeti smanjivanju broja slučajeva nasilja preko interneta“ (Buljan Flander i sur., 2010, str. 31).

8. 2. Uloga roditelja/skrbnika u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog elektroničkog nasilja

Jedno je od ključnih pitanja koje je odgovornom roditelju svakodnevno na umu jest što može učiniti kako bi zaštitio svoje dijete. Činjenica je da djeca i mladi mogu znati više od svojih roditelja posebno kada je riječ o uporabi moderne tehnologije. Buljan Flander i sur. (2010) objašnjavaju kako problem nastaje onda kada odrasli nisu svjesni opasnosti koje internet nudi pa rijetko kontroliraju rad djece na tehničkim pomagalima opravdavajući se nedostatkom vremena ili strahom zbog narušavanja privatnosti svoje djece. Unatoč tome, roditelji su ti koji su tijekom života stekli iskustvo i znaju kako različite nepredviđene situacije mogu donijeti pregršt opasnosti i koliko je važno donositi promišljene odluke (Buljan Flander i sur., 2010). Autori navode da bi istu strategiju roditelji mogli primijeniti kako bi osvijestili djecu o opasnostima i pomogli im nositi se „s opasnim ili zavodljivim situacijama koje donosi internet“ (Buljan Flander i sur., 2010, str. 24). Ciboci (2014) također upozorava kako situacija često izmiče kontroli jer mnogi roditelji ne mogu pratiti razvoj tehnologije, stoga djeca provode sate ispred računala, bez nadzora i uputa o pravilima ponašanja na internetu. Zbog toga, Ciboci (2014) ističe kako je edukacija roditelja o prednostima i manama interneta nužna jer će se na taj način približiti interesima svoje djece, ali i biti sposobni zaštititi djecu od mogućih opasnosti s kojima se mogu susresti.

Buljan Flander i sur. (2010) iznose korisne savjete koje bi roditelji trebali prihvatiti te na taj način uvelike doprinijeti prevenciji nasilja na internetu. Naglašavaju kako bi roditelji trebali pronaći vremena za druženje s djecom, više se educirati o modernoj tehnologiji te se na taj način približiti interesima djeteta, ograničiti vrijeme za korištenje interneta, razgovarati o opasnostima interneta i postavkama privatnosti na internetu, uputiti na korištenje računala u svrhu obrazovanja, upoznati njihove virtualne prijatelje, a ukoliko su žrtve elektroničkog nasilja dati potporu koja ne bi

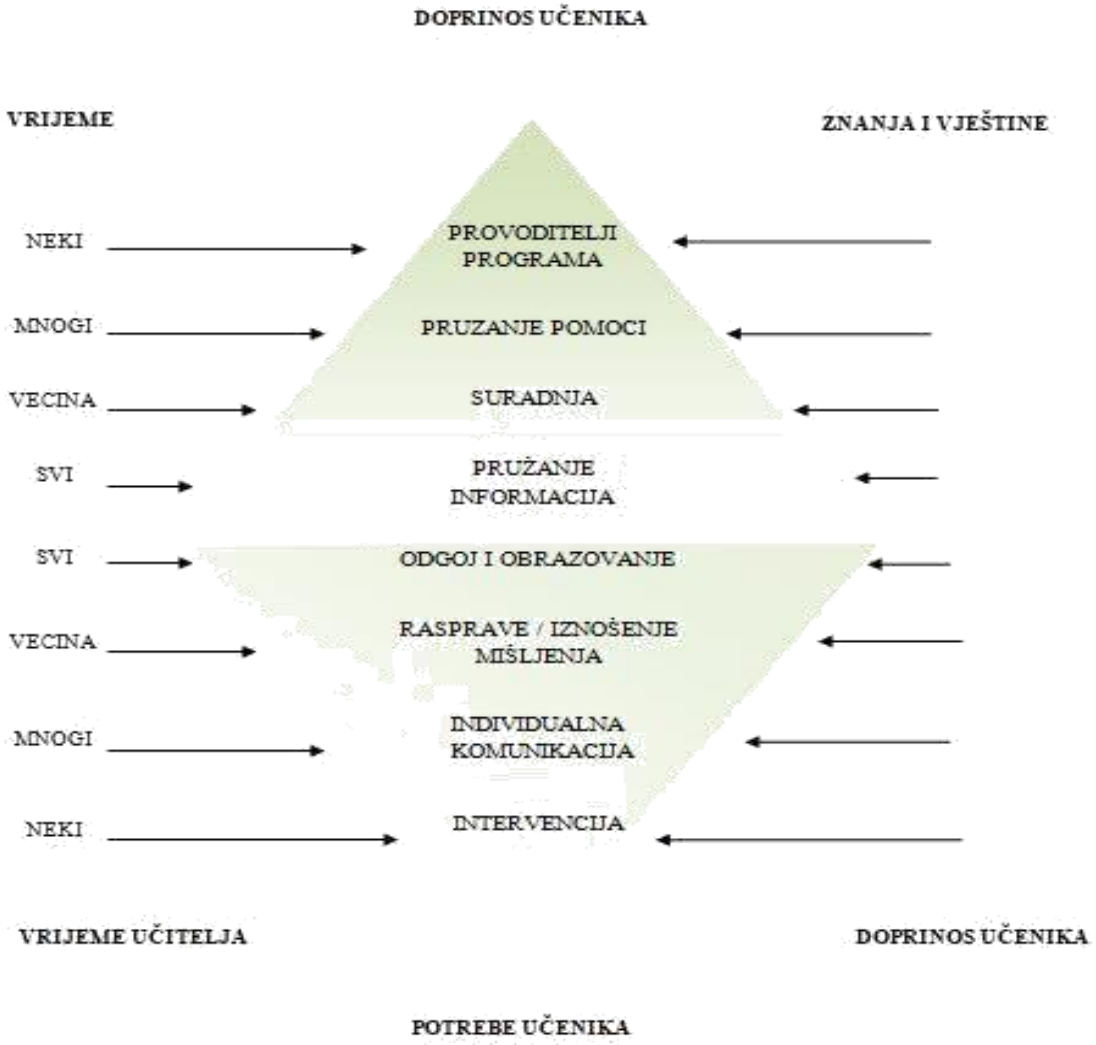
trebala uključivati oduzimanje prava na korištenje tehnologije (Buljan Flander i sur., 2010).

Postoje različiti programi koji filtriraju web stranice koje roditelji smatraju nepovoljnima za svoje dijete. Takvi su programi dostupni na internetu, a neki se mogu besplatno preuzeti (Buljan Flander i sur., 2010). Tehnologija i filtri omogućuju roditeljima nadzor djetetova kretanja u virtualnom svijetu, a poseban alat može ograničiti djetetovo surfanje na samo odabrane „sigurne“ stranice (Aftab, 2003). Naravno, treba imati na umu kako programe nikad neće moći zamijeniti filtri poput roditeljske nazočnosti, podrške i nadzora (Buljan Flander i sur., 2010).

8. 3. Uloga učenika/ica u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog elektroničkog nasilja

Budući da govorimo o vršnjačkim oblicima nasilja, uloga učenika/ica u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog elektroničkog nasilja jednako je važna kao i uloga obrazovnih djelatnika i roditelja.

Kao što je već spomenuto u prethodnim potpoglavljima, neke preventivne mjere koje škole mogu provesti odnose se na organiziranje edukativnih radionica o elektroničkom vršnjačkom nasilju u kojima učenici mogu puno naučiti i aktivno sudjelovati (Buljan Flander i sur., 2010). Upravo zbog takvih interakcija učenika i učitelja, Maleš i Stričević (2005) ističu kako je uloga učenika kao aktivnih čimbenika prevencije vršnjačkog nasilja izravno povezana s ulogom učitelja. Maleš i Stričević (2005) opisuju model sudjelovanja učenika u prevenciji vršnjačkog nasilja (vidi Sliku 1) prema kojem, s obzirom na vrijeme, znanja i vještine, samo neki učenici mogu provoditi program, mnogi mogu pružiti pomoć, većina može surađivati, a svi učenici mogu dati potrebne informacije o sebi, odnosima s drugim učenicima i postojanju bilo kakvog oblika nasilja. S druge strane samo neki učitelji, s obzirom na vrijeme i stručnost, mogu intervenirati, mnogi mogu obavljati individualne razgovore, većina može organizirati različite rasprave u kojima učenici iznose svoja mišljenja, a svi su dužni odgajati i obrazovati učenike. Iako autori govore o prevenciji vršnjačkog nasilja, isti bi se model mogao primijeniti i kada je riječ o vršnjačkom elektroničkom nasilju.

Slika 1. Model sudjelovanja učenika u prevenciji zlostavljanja među učenicima (Maleš i Stričević, 2005, str. 89).

Ciboci (2014) objašnjava kako učenici mogu razmijeniti iskustva i pomoći jedni drugima sudjelovanjem u međuvršnjačkim grupama koje su u organizaciji školskih djelatnika ili njih samih. Smatra kako se mladi često srame povjeriti svojim roditeljima zbog generacijskog jaza pa ovakve grupe čiji su članovi njihovi vršnjaci rezultiraju otvorenim i iskrenim razgovorom o problemima koji ih muče. S obzirom da su u posljednje vrijeme mladi često svjedoci ili žrtve nasilja na internetu, grupe bi ih također trebale potaknuti na prijavu elektroničkog nasilja odraslima koji bi poduzeli mjere opreza i zaštite (Ciboci, 2014).

Maleš i Stričević (2005, str. 90) objašnjavaju kako „učenici nisu objekti u procesu učenja, već subjekti koji i primaju i daju“, stoga uključivanje, aktivno sudjelovanje i

primjerena edukacija kod učenika razvija osjećaj odgovornosti za sebe i za druge vršnjake te važnost sigurnog okruženja bez nasilja u kojem će se svi dobro osjećati.

9. PROJEKTI PREVENCIJE VRŠNJAČKOG ELEKTRONIČKOG NASILJA

Proteklih su godina razne organizacije osmislile brojne projekte i programe prevencije vršnjačkog elektroničkog nasilja kojima su se priključile i neke poznate hrvatske udruge.

Jedna od poznatijih kampanja, zasigurno je „Prekini lanac!“ koju je 2008. godine organizirao Ured UNICEF-a za Hrvatsku u suradnji s Hrabrim telefonom s ciljem sprječavanja vršnjačkog elektroničkog nasilja. Kampanju su podržali i provodili svi pružatelji internetskih i mobilnih usluga dijeleći plakate i letke na prodajnim mjestima te promovirajući TV-spotove. Svi su materijali postavljeni i na web stranicu www.prekinilanac.org. Godinu dana nakon, osmišljen je i istoimeni školski preventivni program, Prekini lanac, koji je zamišljen kao nastavak osnovnog programa „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“. Do 2011. godine u preventivni se program uključila 31 škola koja je prema njemu provodila radionice organizirane za učitelj, roditelje i učenika na učiteljskim vijećima, roditeljskim sastancima i satovima razrednih odjela. Uz radionice u školama su se provodila istraživanja među učenicima i odraslima o iskustvima i stavovima prilikom korištenja moderne tehnologije (Pregrad i sur., 2011).

Delete cyberbullying projekt je koji provodi Konfederacija obiteljskih organizacija Europske unije (COFACE)[3] uz financijsku podršku programa Europske Unije DAPHNE, a kojoj je glavni cilj educirati djecu i roditelje o različitim oblicima elektroničkog nasilja, kao i o izvorima pomoći. Ovom se projektu priključila i udruga roditelja „Korak po korak“ kojoj je u cilju osvijestiti članove o problemu elektroničkog nasilja uz posebno kreiranu aplikaciju za mobilne uređaje i edukativni film koji opisuje kako postupiti u situacijama elektroničkog nasilja http://www.udrugaroditeljakpk.hr/.

3 Više informacija o projektu deletecyberbullying na web stranici: https://deletecyberbullying.wordpress.com/

Matijević (2014) navodi kako policija provodi preventivne aktivnosti pod nazivom „Zaštitimo djecu na Internetu“ i „Živim život bez nasilja“ kojima je cilj zaštititi djecu od svih oblika zlostavljanja putem digitalne tehnologije i interneta. U suradnji s odgojno obrazovnim ustanovama ukazuju na preventivne mjere i radnje koje bi se trebale poduzeti kako bi se povećala sigurnost učenika. Matijević (2014) također ističe i sudjelovanje MUP-a u osnivanju Centra za sigurniji Internet prema kojem je napravljena web stranica www.sigurnijiinternet.hr, namijenjena djeci, roditeljima, učiteljima i nastavnicima.

Od rujna 2013. do prosinca 2014. godine, istaknula se i nacionalna kampanja „NE govoru mržnje na internetu“. Ciljne skupine bili su djeca i mladi koji šire govor mržnje, koji su pogođeni govorom mržnje i šira javnost. Kampanja je poticala i na poštivanje ljudskih prava i različitosti i iako se temeljila na elektroničkom nasilju organizirane su i brojne *offline* aktivnosti poput radionica, događanja za mlade i seminara http://www.dislajkammrznju.hr/.

Činjenica je da osnivanje i provedbe preventivnih kampanja imaju brojne pozitivne strane od kojih su najvažnije aktivno uključivanje i sudjelovanje mladih u radionicama, jačanje svijesti o elektroničkom nasilju, poticanje prihvaćanja različitosti i povećanje tolerancije, stoga je važno poticati i podržati sve takve projekte za sigurniju budućnost i okruženje djece i mladih.

10. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

10. 1. METODOLOGIJA

10. 1. 1. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je ispitati učestalost različitih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama kod učenika šestih i sedmih razreda osnovne škole te ispitati povezanost doživljenih i počinjenih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja s pojedinim socio-demografskim karakteristikama.

10. 1. 2. Istraživačka pitanja

S obzirom na cilj istraživanja, definirali su se sljedeći problemi istraživanja:

1. Ispitati učestalost korištenja računala, mobilnih uređaja i društvenih mreža.
2. Utvrditi učestalost doživljenog i počinjenog vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama te ispitati najčešće oblike.
3. Ispitati povezanost između počinitelja i žrtava vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama.
4. Ispitati povezanost počinjenog i doživljenog vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama s pojedinim socio-demografskim karakteristikama

10. 1. 3. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 100 učenika šestih i sedmih razreda jedne osnovne škole na području Dubrovačko-neretvanske županije. Od ukupnog je broja 54 (54%) djevojčice i 46 (46%) dječaka. Dobni raspon ispitanih učenika kreće se od 12 do 14 godina s prosječnom dobi 12,77 (SD=0,62). Uzorak učenika bio je prigodni.

10. 1. 4. Instrumenti

Za potrebe ovog rada konstruirana su dva instrumenta od ukupno 20 čestica:

a) *Upitnik socio-demografskih karakteristika* koji je sadržavao 10 čestica o spolu, godinama, razredu, školi, prosječnom školskom uspjehu, posjedovanju računala, mobilnog uređaja, profila na društvenim mrežama, svakodnevnog korištenja društvenih mreža i postavkama privatnosti na društvenim mrežama.
b) *Skala o učestalosti vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama* koja je ukupno sadržavala 10 čestica. Za potrebu ovog rada osmišljene su dvije subskale za počinitelje (5 čestica) i žrtve (4 čestice) vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Jedna čestica odnosila se na promatrače vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Učenici su na Likertovoj skali od 5 stupnjeva (od 0=nikad, do 4=više od jednom tjedno) procjenjivali koliko su se često, tijekom svog školovanja, našli u ulozi počinitelja, žrtve ili promatrača vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Čestice subskale počinitelja odnosile su se primjerice na prosljeđivanje fotografija nage osobe vršnjacima, korištenje tuđeg računa na društvenim mrežama, pisanje uvredljivih komentara, postavljanje sramotnih fotografija ili videa. Čestice subskale žrtvi odnosile su se na dobivanje fotografija pornografskog sadržaja, dobivanje anonimnih poruka uvredljivog ili prijetećeg sadržaja, čitanje uvredljivih komentara o sebi i slično. Cronbach alpha za subskalu počinitelja iznosio je α=0,61, dok je za subskalu žrtve vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama iznosio α=0,69.

10. 1. 5. Postupak

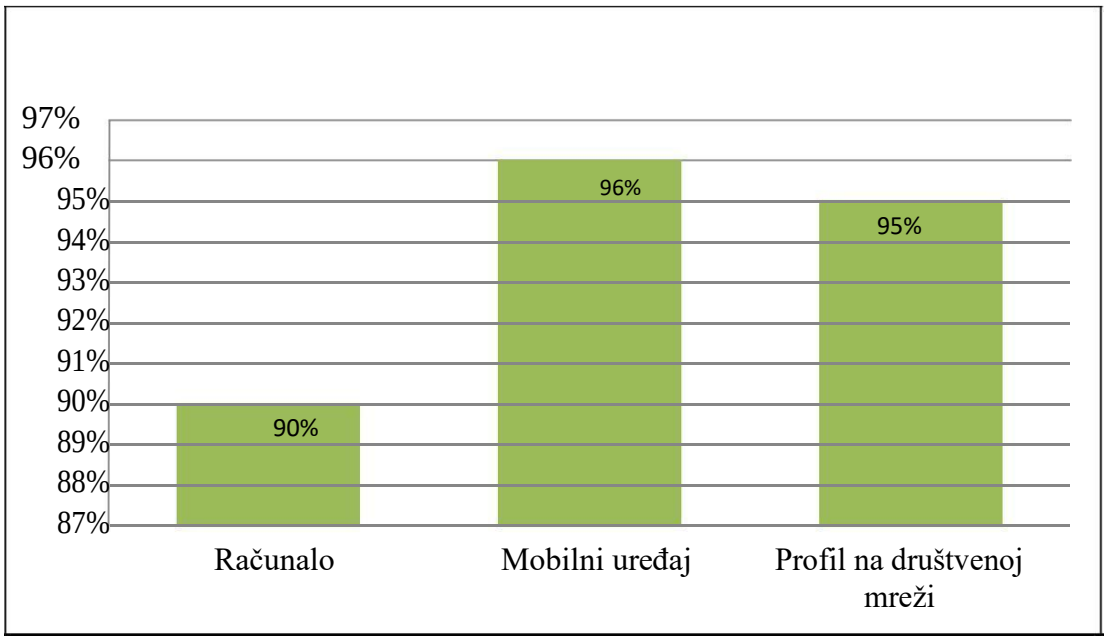
Istraživanje je provedeno tijekom svibnja 2018. godine u jednoj osnovnoj školi na području Dubrovačko-neretvanske županije. Sudionici istraživanja bili su učenici šestih i sedmih razreda. Prethodno je zatražena suglasnost škole i roditelja za sudjelovanje učenika u istraživanju koje je bilo dobrovoljno i anonimno. Učenici su

prije popunjavanja anketnog upitnika dobili opće upute o popunjavanju i ciljevima istraživanja. Istraživanje se provelo grupno, tijekom sata na kojem je bila prisutna razrednica svakog odjeljenja. Provedba istraživanja trajala je 15 minuta.

10. 2. ANALIZA REZULTATA I RASPRAVA

Učestalost korištenja računala, mobilnih uređaja i društvenih mreža

Sukladno definiranom prvom problemu istraživanja, pomoću tri čestice Upitnika socio-demografskih karakteristika ispitana je učestalost korištenja računala, mobilnih uređaja i društvenih mreža. Graf 1. pokazuje kako 90% učenika ima računalo, 96% učenika ima mobilni uređaj, a 95% ispitanih učenika ima profil na nekoj od društvenih mreža.

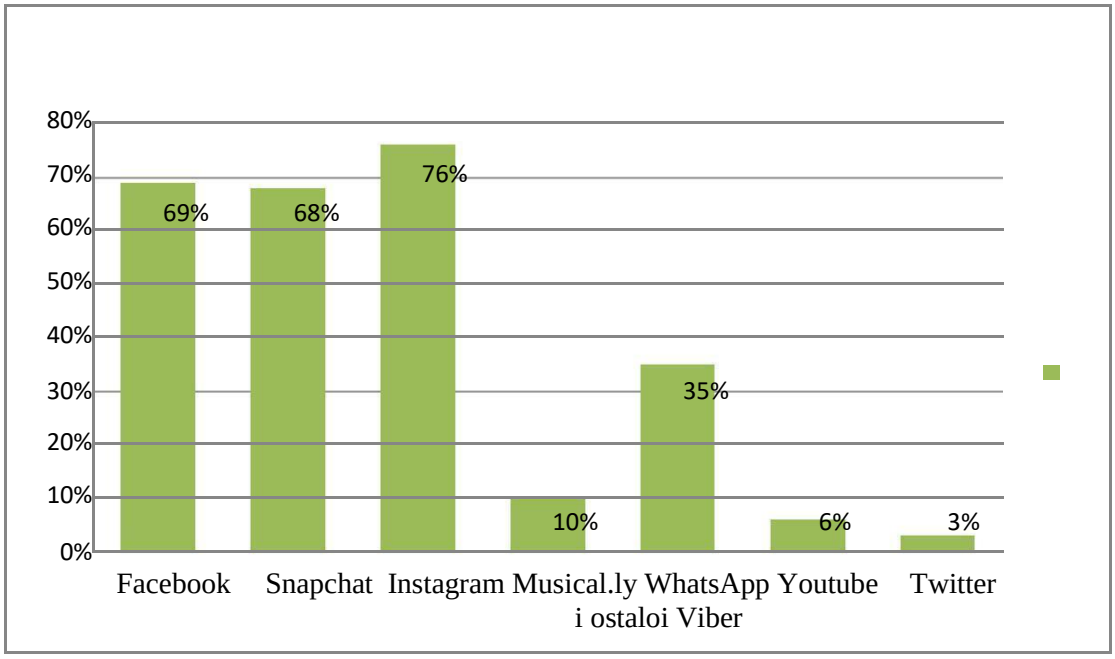

Graf 1. Prikaz zastupljenosti korištenja računala, mobilnih uređaja i društvenih mreža

Slične rezultate u istraživanju provedenom 2017. godine dobili su i Kunić i sur. (2017), a pokazuju kako većina, njih 82,67%, ispitanih učenika posjeduje računalo. Nadalje, 88,89% ispitanika ima profil na društvenoj mreži, dok prema rezultatima našeg istraživanja 95% učenika aktivno na društvenim mrežama. Isti rezultat

ispitivanja popularnosti društvenih mreža među mladima i adolescentima dobili su Madden i sur. (2013; prema Olenik-Shemesh, Heiman i Eden, 2017).

Nadalje, utvrđeno je kako 95% ispitanih učenika koristi i ima profil na nekoj od društvenih mreža. Graf 3. pokazuje kako 69% ispitanih učenika ima profil na Facebook-u, 68% na Snapchat-u, 76% na Instagram-u, dok njih 10% koristi Musically, Printerest, Ask, Discord i Steam. Čak je 35% učenika kao društvene mreže prepoznalo mobilne aplikacije poput WhatsApp-a i Viber-a. Postotak učenika koji koriste Youtube je 6 %, dok je broj učenika koji imaju profil na Twitter-u 3%.

Graf 2. Prikaz zastupljenosti pojedinih društvenih mreža

Rezultati o svakodnevnom korištenju društvenih mreža i zaštitu privatnosti profila društvenih mreža kojima se ispitani učenici koriste pokazali su kako je 74% ispitanika odgovorilo da se svakodnevno koristi društvenim mrežama. Udio od 68% ispitanika odgovorilo kako njihov profil na društvenim mrežama mogu vidjeti samo prijatelji, 27% odgovorilo suprotno, dok 5% ispitanika nije dalo odgovor na ovu česticu, što je povezano s nekorištenjem društvenih mreža.

S obzirom na to da današnja djeca žive i odrastaju u modernom, digitalnom dobu te da ih se naziva net generacijom, ovakvi rezultati o učestalosti korištenja digitalne tehnologije i društvenih mreža ne čude. Čak je 72,41% ispitanika na pitanje

učestalosti posjeta društvenim mrežama u istraživanju Kunić i sur. (2017) odgovorilo kako svakodnevno posjećuje društvene mreže, što je približan postotak na isto pitanje u našem istraživanju koji iznosi 74%. Najzastupljeniji je Facebook sa 77,33%, kojeg slijede Instagram s 60,44% i Twitter sa 17,78%. Zanimljivo je kako je prema rezultatima našeg istraživanja znatno manja uporaba Twitter-a među ispitanim učenicima, samo 3%, u odnosu na istraživanje Kunić i sur. (2017) prema kojemu Twitter koristi 17,78% ispitanika, dok su među najpopularnijim mrežama Instagram i Facebook i u jednom i u drugom istraživanju. Takav pad korištenja Twittera među mladima mogao bi se protumačiti sve većom popularnosti i trendom rasta broja korisnika Instagram-a i Shapchat-a na kojima mladi uz mogućnost objave imaju i opciju obrade fotografija različitim filterima. Unatoč oscilacijama u učestalosti korištenja pojedinih društvenih mreža, činjenica je kako broj društvenih mreža, na kojima učenici imaju profil, u porastu. Prema rezultatima našeg istraživanja 10% ispitanih učenika koristi i neke manje popularne mreže kao što su Musical.ly, Steam i Printerest i možda njihovo vrijeme popularnosti tek dolazi.

Učestalost počinjenog i doživljenog vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama

Drugi istraživački problem odnosio se na učestalost počinjenog i doživljenog vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama. U tablici 1. prikazani su rezultati deskriptivne analize samoprocjene učestalosti počinjenog vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama.

Tablica 1.

Srednja vrijednost (M) i standardna devijacija (SD) samoprocjene počinjenih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama

	N	M	SD
Prosljeđivanje fotografija	100	0,1400	0,56889
Korištenje tuđeg računa	100	0,0400	0,19695
Pisanje ružnih komentara	100	0,4500	0,74366
Postavljanje sramotnih fotografija	100	0,3300	0,65219
Blokiranje i izbacivanje	100	0,8500	0,96792

Prema tome, srednja vrijednost čestice koja je ispitivala neovlašteno korištenje tuđeg računa na društvenim mrežama je M=0,040, dok standardna devijacija iznosi SD=0,197. Naime, većina se učenika tijekom svog školovanja nikad nije neovlašteno koristila tuđim računom na društvenim mrežama.

Tablica 2.

Samoprocjena počinjenih oblika vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama

	Nikad	Jedan ili dva puta	Nekoliko puta	Jednom tjedno	Više od jednom tjedno
	N	N	N	N	N
Prosljeđivanje fotografija	92	5	1	1	1
Korištenje tuđeg računa	96	4	0	0	0
Pisanje ružnih komentara	68	21	9	2	0
Postavljanje sramotnih fotografija	76	16	7	1	0
Blokiranje i izbacivanje	47	27	22	2	2

Prema tome, možemo iščitati kako 96% učenika nikad nije koristilo tuđi račun bez znanja te osobe, a njih 4% je to napravilo jedan ili dva puta tijekom svog školovanja. Sudeći prema rezultatima, ovaj je oblik počinjenog vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama ujedno i najrjeđe zastupljen među ispitanim učenicima. S druge strane, srednja vrijednost čestice koja je ispitivala učestalost blokiranja i izbacivanja vršnjaka iz zajedničkih *chat* grupa je M=0,850, dok standardna devijacija iznosi SD=0,968, što nam govori da je većina učenika barem jedan ili dva puta, tijekom svog školovanja, blokirala i izbacila svog vršnjaka iz zajedničke *chat* grupe. Točnije, 47% učenika nikad nije izbacilo i blokiralo vršnjake iz zajedničkih chat grupa, njih je 27% to napravilo jedan ili dva puta, 22% ispitanika napravilo je to nekoliko puta, 2% učenika svoje vršnjake blokiraju i izbacuju jednom tjedno, dok 2 učenika ovakav oblik vršnjačkog elektroničkog nasilja rade više od jednom tjedno.

Rezultati deskriptivne analize o učestalosti doživljenih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama prikazani su u tablici 3.

Tablica 3.

Rezultati samoprocjene doživljenih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama

	N	M	SD
Dobivanje pornografskog sadržaja	100	0,2800	0,69747
Anonimne poruke uvredljivog sadržaja	100	0,5200	0,91541
Uvredljivi komentari o sebi	100	0,5800	0,74101
Potajno snimanje i objava	100	0,3100	0,61455

Tablica 4.

Samoprocjena doživljenih oblika vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama

	Nikad	Jedan ili dva puta	Nekoliko puta	Jednom tjedno	Više od jednom tjedno
	N	N	N	N	N
Dobivanje pornografskog sadržaja	83	9	5	3	0
Anonimne poruke uvredljivog sadržaja	67	21	8	1	3
Uvredljivi komentari o sebi	56	31	12	1	0
Potajno snimanje i objava	76	18	5	1	0

Srednja vrijednost čestice koja je ispitivala koliko su često, za vrijeme svog školovanja, učenici pročitali uvredljive komentare iznosi M=0,580, dok je standardna devijacija 0,741, što nam govori kako je većina učenika, točnije njih 56%, procijenila kako se nikad nije našla u takvoj situaciji za vrijeme svog školovanja. Ipak, njih 31% pročitalo je uvredljive komentare o sebi jedan ili dva puta, 12% ispitanika uvredljive je komentare pročitalo nekoliko puta, dok 1% učenika uvredljive komentare o sebi pročita jednom tjedno. S druge strane, najrjeđi oblik doživljenog vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama jest dobivanje fotografija pornografskog sadržaja. Srednja vrijednost te čestice iznosi M=0,280, dok je standardna devijacija SD=0,697. Čak je 83% ispitana učenika procijenilo kako nikad nisu dobili fotografije pornografskog sadržaja, njih 9% takve je fotografije dobilo jedan ili dva puta, 5% je učenika takve fotografije dobilo nekoliko puta, dok 3% učenika fotografije pornografskog sadržaja dobiva jednom tjedno.

Zanimalo nas je i koliko je promatrača vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Preciznije, ona je ispitivala koliko su često ispitanici pročitali uvredljiv sadržaj o njegom vršnjaku koji, nakon toga, nisu prijavili. Najviše ispitanika, njih 60 (60%), odgovorilo je kako nikad nije pročitao uvredljiv sadržaj o svom vršnjaku, dok je 24 (24%) učenika odgovorilo da se u takvoj situaciji našlo jedan ili dva puta, 12 (12%) učenika procijenilo je da su nekoliko puta pročitali uvredljiv sadržaj i nisu ga

prijavili, jednom tjedno takav sadržaj pročita i ne prijavi 1 (1%) učenik, dok 3 (3%) učenika procjenjuju kako se u takvoj situaciji nađu više od jednom tjedno.

Prosječan ukupni rezultat na skali počinitelja vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama iznosi 0,36 (SD=0,42), što znači da su ispitani učenici uglavnom odgovarali da nikada nisu počinili takve oblike vršnjačkog nasilja ili da su nasilje na društvenim mrežama počinili jedan ili dva puta puta tijekom svog školovanja. Prosječan ukupni rezultat na skali doživljavanja nasilja iznosi 0,42 (SD=0,54), dok je za promatrače vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama prosječan rezultat 0,63 (SD=0,95). Prema tome, ispitani učenici uglavnom su procjenjivali kako navedene oblike nasilja ili nisu nikad doživjeli, ili su ih doživjeli jedan ili dva puta tijekom svog školovanja. Ispitanici su na česticu koja se odnosi na promatrače i prijavu nasilja na društvenim mrežama odgovarali kako se u takvoj situaciji nikad nisu našli ili kako su jedan ili dva puta tijekom svog školovanja pročitali uvredljive komentare o drugima, na koje nisu reagirali prijavom.

Iako je 75,8% ispitanika, na subskali počinjenja, i 70,5% ispitanih učenika, na subskali doživljavanja vršnjačkog nasilja procijenilo kako nikad za vrijeme svog školovanja nisu počinili ili doživjeli određene oblike vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama ipak postoje i oni koji su to činili i doživljavali stoga posebnu pozornost skrećemo na njih. Prema rezultatima na subskali počinjenja vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama prosjek učenika koji su jedan ili dva puta za vrijeme svog školovanja počinili neki od navedenih oblika elektroničkog nasilja jest 14,6%, dok se njih 7,8% izjasnilo kako je nekoliko puta bilo nasilno prema svojim vršnjacima na društvenim mrežama. Ispitanici, koji su na zadane čestice odgovarali kako su prema drugim učenicima na društvenim mrežama nasilni jednom tjedno (1,2%) ili više puta tjedno (0,6%) zajedno ima 1,8%. Uzimajući u obzir Olweusov (1998) kriterij opetovanosti kao jedne od glavnih karakteristika zlostavljanja među vršnjacima, ukupan postotak nasilnika koji zlostavljaju vršnjake jednom ili više puta tjedno jest 1,8% ispitanika te ih smatramo počiniteljima vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Prema rezultatima na subskali doživljavanja nasilja 19,75% ispitanih učenika doživjelo je neki oblik vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama jedan ili dva puta tijekom svog školovanja, 7,5% učenika nekoliko puta, dok je postotak ispitanika koji je zadane čestice procjenjivao s jednom tjedno (1,5%) i više puta tjedno (0,75%) zajedno iznosio 2,25%. Prema tome, u je našem istraživanju

2,25% ispitanika jednom ili više puta tjedno zlostavljano na društvenim mrežama od strane svojih vršnjaka te ih smatramo žrtvama vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Rezultati istraživanja Đuraković i sur. (2014) pokazuju kako je prevalencija počinitelja nasilja preko interneta 27,7%, dok je 24,9% ispitanika doživjelo nasilje preko interneta. Slične rezultate istraživanja dobili Buljan Flander i sur. (2015) prema kojemu 40% ispitanika izjavljuje da je nekoliko puta ili često primalo uvredljive komentare i poruke, 27% da je netko širio laži o njima putem interneta, 21,6% slalo poruke uvredljivog sadržaja i 8,7% objavljivalo sadržaj s ciljem ismijavanja. Unatoč tome što je prema rezultatima našeg istraživanja postotak učenika, koji jednom ili više puta tjedno dobivaju poruke uvredljivog sadržaja, niži (4%), kao i u prethodno navedenim istraživanjima jedan je od najučestalijih doživljenih oblika vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Za razliku od rezultata našeg istraživanja gdje je jedan od najrjeđih oblika počinjenja nasilja bilo korištenje tuđeg računa bez znanja druge osobe, rezultati istraživanja Cetin i sur. (2011; prema Đuraković i sur., 2014) pokazuju kako je to bio jedan od najzastupljenijih oblika nasilja putem interneta. Đuraković i sur. (2014) navode kako su razlike zastupljenosti pojedinih oblika elektroničkog nasilja utjecaj kulture i razlike u karakteristikama uzorka (veći broj sudionika ili više muških ispitanika). Uzroci oscilacijama rezultata istraživanja koji ispituju učestalost vršnjačkog elektroničkog nasilja mogu biti različite prirode. MacEachern (2012) navodi neke od mitova koji mogu poslužiti kao opravdanja počiniteljima elektroničkog nasilja, a takva opravdanja možemo povezati i s niskim rezultatima jer smo ih dobili na temelju samoprocjene ispitanika. Jedan od mitova koje navodi odnose se kako počinitelji smatraju kako je riječ samo o šali i kako internetski svijet nije stvaran. Također, počinitelji elektroničkog nasilja smatraju kako zlostavljanje putem interneta nije ozbiljno kao zlostavljanje „licem u lice“ (MacEachern, 2012). Zbog ovakvih uvjerenja mlađi korisnici interneta teško mogu procijeniti i osvijestiti kako je određeni oblik nasilja na internetu štetan za drugog vršnjaka, stoga su mogući i niži rezultati na skalama samoprocjene počinjenja elektroničkog nasilja kao što je slučaj i u našem istraživanju. Do takvog zaključka dolazimo s obzirom da je nekolicina ispitanika na anketne upitnike pokraj nekih čestica pisala i kratke napomene kako se počinjenje nekog oblika nasilja na društvenim mrežama dogodilo „iz zezancije“.

Budući da su distribucije počinjenja, doživljavanja i promatrača vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama pozitivno asimetrične, odnosno velik broj ispitanika odabire odgovor „nikad“, u svrhu normaliziranja distribucije provedena je logaritamska transformacija ln(x+1). Nakon provedene transformacije, indeks simetričnosti distribuciju počinjenja nasilja iznosio je 0.891, a indeks spljoštenosti 0.481. Za ukupan rezultat na subskali doživljavanja nasilja, indeks simetričnosti iznosio je 0.979, a indeks spljoštenosti 0.282. Za česticu vezanu uz promatranje nasilja, indeks simetričnosti iznosio je 0.922, a spljoštenosti -0.387. S obzirom na niske indekse simetričnosti i spljoštenosti, ove tri varijable su uključene u daljnju analizu.

Povezanost između počinitelja i žrtvi pojavnih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama

Sukladno trećem definiranom problemu istraživanja, uzimajući u obzir da su indeksi spljoštenosti i simetričnosti nakon transformacije distribucija u optimalnom rasponu, izračunom Pearsonovog koeficijenta korelacije ispitali smo povezanost između varijabli počinjenja i doživljavanja oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama. U tablici 5. nalazi se prikaz koeficijenata korelacije koje variraju od niskih do umjerenih.

Tablica 5.

Koeficijenti korelacija između svih varijabli počinjenja i doživljavanja vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama

Varijable	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. prosljeđivanje fotografija nage osobe	1			0,255		0,308			
2. korištenje tuđeg računa bez znanja		1			* 0,244				** 0,314
3. pisanje ružnih komentara ispod fotografije			1	0,336	0,530	0,495	0,365	0,383	0,333
4. postavljanje sramotnih fotografija ili videa	* 0,255		** 0,336	1	** 0,431	* 0,239		** 0,290	** 0,397
5. blokiranje i izbacivanje prijatelja iz chat grupe		* 0,244	** 0,530	** 0,431	1	** 0,452	** 0,306	** 0,432	** 0,385
6. dobivanje pornografije	** 0,308		** 0,495	** 0,239	** 0,452	1	** 0,371	** 0,347	* 0,243
7. dobivanje uvredljivih anonimnih poruka			0,365		0,306	0,371	1	0,534	0,267
8. čitanje uvredljivih komentara o sebi			** 0,383	** 0,290	** 0,432	** 0,347	** 0,534	1	** 0,355
9. potajno snimanje i objavljivanje		** 0,314	** 0,333	** 0,397	** 0,385	* 0,243	** 0,267	** 0,355	1

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Prema tome, možemo iščitati kako su oni učenici koji su proslijedili fotografije nage osobe svojim vršnjacima ujedno i postavljali fotografije ili video, iako su znali da će nekoga osramotiti (r=0,255; p<0.01,); ali su i sami dobili fotografije pornografskog sadržaja (r=0,308; p<0.01,). Oni ispitanici koji su koristili tuđi račun bez znanja druge osobe, ujedno su i blokirali i izbacili prijatelja iz zajedničke chat grupe (r=0,244; p<0.01) i potajno snimani i objavljeni na društvene mreže od strane svojih vršnjaka (r=0,314; p<0.01). Ispitanici koji su češće napisali ružan komentar ispod nečije fotografije, češće su i postavili fotografiju ili video iako su znali da će nekoga osramotiti (r=0,336; p<0.01), blokirali i izbacili prijatelja iz chat grupe (r=0,530; p<0.01), ali i dobivali fotografije pornografskog sadržaja (r=0,495; p<0.05), anonimne poruke uvredljivog sadržaja (r=0,365; p<0.01), pročitali uvredljive komentare o sebi (r=0,383; p<0.01) i bili potajno snimani i objavljeni (r=0,333;

p<0.01). Osobe koje su češće postavile sramotnu fotografiju ili video svog vršnjaka, ujedno su i češće prosljeđivale fotografije nage osobe svojim vršnjacima (r=0,255; p<0.05), blokirale ili izbacile vršnjaka iz zajedničke *chat* grupe (r=0,431; p<0.01), ali i dobile fotografije pornografskog sadržaja (r=0,239; p<0.05) i potajno snimane i objavljene na društvenim mrežama (r=0,397; p<0.01). Osobe koje su češće blokirale i izbacile prijatelja iz zajedničke *chat* grupe, češće su dobivale fotografije pornografskog sadržaja (r=0,452; p<0.01), anonimne poruke uvredljivog sadržaja (r=0,306; p<0.01), pročitale uvredljive komentare o sebi (r=0,432; p<0.01) te potajno snimane i objavljene na društvene mreže (r=0,385; p<0.01).

Rezultati korelacijske analize pokazuju povezanost čestica koje se odnose na doživljavanje i onih koje se odnose na počinjenje vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. S obzirom da se radi o velikom broju korelacija, odlučili smo ispitati ukupnu povezanost žrtava i počinitelja vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama, čije ćemo rezultate detaljnije opisati u nastavku.

Povezanost počinjenog i doživljenog vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama s pojedinim socio-demografskim značajkama ispitanika

Sukladno posljednjem definiranom problemu, izračunom Pearsonovog koeficijenta korelacije ispitali smo povezanost između ukupnog rezultata skale počinjenja i skale doživljavanja oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja na društvenim mrežama s pojedinim socio-demografskim značajkama ispitanika, kao što su spol, razred, prosječan školski uspjeh, svakodnevno korištenje društvenih mreža te postavke privatnosti. U tablici 6. nalazi se prikaz značajnih korelacija.

Tablica 6.

Koeficijenti korelacija između počinjenog i doživljenog nasilja na društvenim mrežama s pojedinim socio-demografskim karakteristikama ispitanika

Varijable	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. spol	1		0,305**		-0,231**	-0,224**			
2. razred		1	-0,335		-0,321		0,209*	0,199*	0,251*
3. školski prosjek	0,305*	-0,335**	1			-0,270**	-0,217*	-0,223*	-0,212*
4. profil na društvenim mrežama				1	0,387**		-0,230*		
5. svakodnevno korištenje društvenih mreža	-0,231	-0,321		0,387	1		-0,343	-0,305	-0,299
6. postavke privatnosti	-0,224		-0,270			1			
7. počinjenje nasilja na društvenim mrežama		0,209*	-0,217	-0,230	-0,343		1	0,596**	0,563**
8. doživljavanje nasilja na društvenim mrežama		0,199*	-0,223		-0,305		0,596**	1	0,456**
9. promatrači nasilja na društvenim mrežama		0,251*	-0,212		-0,299		0,563**	0,456**	1

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Djevojčice u ovom istraživanju imaju veći prosjek ocjena (r=0,305; p<0.01), svakodnevno koriste društvene mreže (r=-0,231; p<0.05), te njihov profil mogu vidjeti samo njihovi prijatelji (r=-0,224; p<0.05). Učenici sedmog razreda češće imaju niži prosjek ocjena (r=-0,335; p<0.01), češće koriste društvene mreže svakodnevno (r=-0,321; p<0.01), te su češći počinitelji nasilja (r=0,209; p<0.05), žrtve nasilja (r=0,199; p<0.05) i promatrači nasilja (r=0,292; p<0.01). Učenici višeg prosjeka ocjena češće imaju zaštićenu privatnost profila koji je vidljiv samo njihovim prijateljima (r=-0,270; p<0.01), rjeđe su počinitelji (r=-0,217, p<0.05), žrtve (r=-0,223; p<0.05) i promatrači vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama (r=-0,212;

p<0.05). Osobe koje koriste društvene mreže svakodnevno su češće osobe koje imaju profil na društvenoj mreži (r=0,387; p<0.01). Osobe koje imaju profil na društvenoj mreži su češće počinitelji nasilja na društvenim mrežama (r=-0,230; p<0.05). Svakodnevno korištenje društvenih mreža povezano je s češćim počinjenjem nasilja preko interneta (r=-0,343; p<0.01), češćom viktimizacijom (r=-0,305; p<0.01) i češćim promatranjem nasilja na društvenim mrežama (r=-0,329; p<0.01). Počinitelji nasilja su češće žrtve nasilja (r=0,596; p<0.01) i češće su promatrači nasilja (r=0,566; p<0.01), dok su žrtve nasilja češće promatrači nasilja (r=0,429; p<0.01).

Ovakav nalaz koeficijenata korelacije među pojedinim varijablama odgovara i nalazima drugih istraživanja. Prema rezultatima našeg istraživanja visoka je korelacija među učenicima koji doživljavaju nasilje na društvenim mrežama i onima koji ga čine (r=0,596; p<0.01), baš kao što je i slučaj kod rezultata istraživanja Buljan Flander i sur. (2015) gdje je korelacija nešto manja (r=0,53; p<0.01). Rezultati koji su u skladu s ranije dobivenim rezultatima upućuju na jedinstvenu prirodu nasilja na internetu u odnosu na vršnjačko nasilje „licem u lice“, gdje žrtve elektroničkih oblika nasilja češće postaju počiniteljima vršnjačkog elektroničkog nasilja i obratno (Akbulut i Eristi, 2011; Beram i Li, 2007; Li, 2005; Walrave i Heirman, 2011; svi prema Buljan Flander i sur., 2015). Također, vidljiva je i visoka korelacija promatrača sa žrtvama (r=0,563; p<0.01) i počiniteljima (r=0,456; p<0.01) što nam govori kako se i promatrači elektroničkog oblika nasilja češće nađu u ulozi žrtve ili počinitelja nasilja na internetu. Slonje i sur. (2012) objašnjavaju kako je uloga promatrača iznimno kompleksna jer oni u trenutku počinjenja elektroničkog nasilja mogu biti uz počinitelja, uz žrtvu, kada prima uznemiravajuću poruku, ili biti svjedoci posjetom na stranicu na kojoj se nasilje odvija. S obzirom na to da uloge u kojima se promatrači mogu naći, ponašanje vršnjaka i sama situacija mogu biti zanimljiv okidač za nasilno ponašanje prema kojem promatrači postaju oni koji podržavaju žrtvu ili počinitelja elektroničkog nasilja. Bastiaensens i sur. (2014; prema Olenik-Shemesh i sur. 2017) objašnjavaju kako zbog anonimnosti prilikom elektroničkog nasilja promatrači ponekad mogu podržati počinitelje, ponekad žrtvu ili biti pasivni ne otkrivajući vlastiti identitet. Također, klikom na *like* ili slanjem privatne poruke mogu odgovoriti na nasilje. Podrška koju promatrači daju žrtvama elektroničkog nasilja ili počinitelja može stvoriti neprijatelje „suprotnog tima“, stoga se vrlo lako promatrač može naći u novoj ulozi žrtve ili počinitelja nasilja, što

objašnjava dobiveni rezultat o povezanosti počinitelja, žrtava i promatrača (Olenik Shemesh i sur., 2017).

11. ZAKLJUČAK

Razvoj digitalne tehnologije i mogućnost pristupa internetu bilo kada i bilo gdje ima brojne pozitivne i negativne strane. Sve veća uporaba i često druženje vršnjaka na internetu uzrok su pojavi vršnjačkog nasilja i u virtualnom svijetu.

Društvene mreže samo su neke od stranica koje su učenicima omogućile brzu komunikaciju i razmjenu fotografija, videa i različitih sadržaja. Mogućnost skrivanja vlastitog identiteta jedna je od glavnih karakteristika interneta koja se nerijetko zloupotrebljava. Anonimnost tako postaje jedna od glavnih posebnosti elektroničkog nasilja jer olakšava nasilje počiniteljima, oslobađa ih moralnih i socijalnih načela zbog kojih se možda suzdržavaju nasilničkog ponašanja „licem u lice“. Uz anonimnost, beskonačna publika promatrača još je jedna od posebnosti elektroničkog nasilja, jer u odnosu na nasilje „licem u lice“ brojni korisnici koji svjedoče napadu mogu pohraniti uvredljive fotografije i poruke te ih dalje širiti. Prema tome, opetovanost koji je jedan od glavnih kriterija vršnjačkog nasilja „licem u lice“ koje Olweus (1998) navodi, teško je procijeniti u elektroničkom nasilju jer samo jednu objavljenu sramotnu fotografiju ili poruku korisnici mogu iznova gledati ili čitati, a žrtva „samo“ jednim postupkom više puta iznova proživljavati nasilje. Brojni su oblici vršnjačkog elektroničkog nasilja: vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, isključivanje, objava sramotnih fotografija, sekstiranje i slično (Willard, 2007; prema Popović Ćitić, 2009). Najizraženije posljedice koje navedeni oblici vršnjačkog elektroničkog nasilja ostavljaju na žrtve odnose se na psihosocijalne probleme kao što su anksioznost, depresija, nisko samopouzdanje, povučenost i otuđenost (Mitchell i sur., 2007). Kako do neprimjerenog i nasilnog ponašanja na internetu i društvenim mrežama ne bi došlo, brinu se različiti preventivni programi u čijoj provedbi glavnu ulogu imaju obrazovni djelatnici, roditelji i učenici. Unatoč tome što se na različite načine pokušava osvijestiti o problemima vršnjačkog elektroničkog nasilja različita istraživanja ukazuju da se „udio djece i mladih koji su doživjeli i činili nasilje preko interneta kreće između 20% do 40%“ (Takunga, 2011, prema Đuraković i sur., 2014, str. 4). Zbog toga je i jedan od glavnih ciljeva ovog rada bio ispitati učestalost doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Prema rezultatima istraživanja postotak ispitanih učenika koji nasilje na društvenim mrežama

doživljavaju jedan ili više puta tjedno je 2,25%, dok je 1,8% učenika koji jednom ili više puta tjedno čine elektroničko nasilje. Većina je podataka dobivena metodom samoprocjene učenika na koju može utjecati subjektivnost jer učenici ponekad na svoje ponašanje ne mogu gledati objektivno i realno pa ga i ne procjenjuju kao nešto loše. Iako je postotak učenika koji doživljavanju i čine nasilje nizak, najčešći oblik elektroničkog nasilja je upravo slanje i primanje poruka uvredljivog sadržaja (4%). Nalazi istraživanja također pokazuju visoku korelaciju između počinitelja, žrtvi i promatrača elektroničkog nasilja ($r=0,596$; $p<0.01$) što je u skladu s rezultatima drugih istraživanja. Takvi rezultati govore da žrtve elektroničkog nasilja češće postaju počiniteljima, a počinitelji žrtvama pa se nasilno ponašanje ne završava jednim činom nego uzrokuje novi niz nasilničkih ponašanja.

Jačanje svijesti društva, obrazovnih djelatnika, roditelja i učenika, suradnja i interdisciplinirani pristup nužni su koraci prema preveniranju i suzbijanju vršnjačkog elektroničkog nasilja. Važno je odvojiti vrijeme za odgoj djece i mladih te vlastitim primjerom oblikovati društvo tolerancije, prihvaćanja različitosti i društvo bez nasilja.

12. LITERATURA

Aftab, P. (2003). *Opasnosti interneta.: vodič za škole i roditelje*. Zagreb: Neretva.

Bauman, S. (2013). Cyberbullying: What does research tell us?. *Theory Into Practice*, 52(4), 249-256 dostupno na: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00405841.2013.829727 [posjećeno: 23. 5. 2018.]

Beran, T., Qing, L. (2007). The Relationship between Cyberbullying and School Bullying. Journal of Student Wellbeing, 1(2), 15-33. dostupno na: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.586.7345&rep=rep1&type=pdf [posjećeno: 20. 5. 2018.]

Bilić, V. (2007). Nasilno i nekorektno ponašanje prema nastavnicima. U H. Vrgoč (Ur.), *Nasilje i nasilno ponašanje u školi/vrtiću/učeničkom domu* (str. 46-66). Zagreb: Hrvatski pedagoško – književni zbor.

Bilić, V. (2016). Sofisticirano manipuliranje vršnjačkim odnosima. U M. Orel (Ur.), *Sodobni pristopi poučavanjo prihajajočih generacij* (str. 286-298). Ljubljana: EDUvision.

Bilić, V., Buljan Flander, G. i Rafajac, B. (2014). Life Satisfaction and School Performance of Childred Exposed to Classic and Cyber Peer Bullying. *Collegium antropologicum*. 38 (1), 21-29. Dostupno na: http://www.collantropol.hr/antropo/article/view/612/437 [posjećeno: 5. 6. 2018.]

Bilić, V. (2014). Correlates and outcomes of cyberbullying and cybervictimization. U: Orel, M. (ur.) *Thenew vision of future technologies* (str. 71-84). Ljubljana: Eduvision. dostupno na: https://bib.irb.hr/datoteka/694409.Bili_V_-_Korelati_i_ishodi_cyb.pdf [posjećeno: 18. 5. 2018.]

Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Zagreb: Naklada Slap.

Bilić. V., Zloković, J. (2004). *Fenomen maltretiranja djece: prepoznavanje i oblici pomoći obitelji i školi*. Zagreb: Naknada Ljevak.

Boyd, D. (2008). Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publicsin Teenage Social Life. U David Buckingham (Ur.), *Youth, Identity, and Digital Media* (str. 119-142). Cambridge: MIT Press. dostupno na: https://www.danah.org/papers/WhyYouthHeart.pdf [posjećeno: 17. 5. 2018.]

Bowler, L., Knobel, C., Mattern, E. (2015). From Cyberbullying to Well-Being: A Narrative-Based Participatory Approach to Values-Oriented Design for Social Media. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66(6), 1274-1293. dostupno na: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/asi.23270 [posjećeno: 18. 5. 2018.]

Buckels, E. E., Trapnell, P. D., Paulhus, D. L. (2014). Trolls just want to have fun. Personality and individual Differences, 67, 97-102. dostupno na: https://scottbarrykaufman.com/wp-content/uploads/2014/02/trolls-just-want-to-have-fun.pdf [posjećeno: 10. 3. 2018.]

Buljan Flander, G. (2007). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Grad Zagreb.

Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015). Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata. Klinička psihologija, 8 (2), 167-180. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/169741 [10. 6. 2018.]

Buljan Flander, G., Karlović, A. i Ćosić, I. (2004). Izloženost djece zlostavljanju putem interneta. Medix, 10 (2), 159-161. dostupno na: https://hrcak.srce.hr/10479 [posjećeno: 15. 4. 2018.]

Buljan Flander, G. i Kocijan - Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. usluge d.o.o.

Buljan Flander, G. i Kovačević, H. (2005). *Zašto baš ja: knjiga o nasilju među djecom*. Zagreb: Znanje.

Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K., Muhek, R. (2010). *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka.

Campbell, M. A., Bauman, S. (2018).Cyberbullying: Definition, consequences, prevalence. U M. Campbell i S. Bauman (Ur.), *Reducing Cyberbullying inschools: international evidence based best practices* (str. 3-16). London: Elsevier

Ciboci, L. (2014). Grupe mržnja na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima. u Majdak, M., I. et al. (Ur), *Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima* (str. 13-27). Zagreb: Društvo za socijalnu politiku. dostupno na: http://www.drustvo-podrska.hr/wp-content/uploads/2014/10/Zbornik.pdf[posjećeno: 27. 4. 2018.]

Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač; od vrtića do srednje škole - Kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb: Tiskara Millennium.

Dooley, J., J., Pyzalski, J., Cross, D. (2009). Cyberbullying Versus Face-to-Face Bullying: A Theoretical and Conceptual Review. *Zeitschritt für Psychologie*, 217(4), 182-188. dostupno na: http://ro.ecu.edu.au/ecuworks/411/ [20. 5. 2018]

Đuraković, S., Šincek, D., Tomašić Humer, J. (2014). Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na 59 vinkovačkim srednjoškolcima. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 61-73. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/file/193771 [posjećeno: 23. 4. 2018.]

Field, E. M. (2004). *Živjeti bez nasilja: kako pomoći djeci da izađu na kraj sa zadirkivanjem i nasiljem*. Zagreb: Naklada Kosinj.

Hinduja, S., Patchin, W. J. (2014). *Cyberbullying: Identification, Prevention & Response*. Cyberbullying Research Center. dostupno na: https://cyberbullying.org/Cyberbullying-Identification-Prevention-Response.pdf [21. 5. 2018.]

Inchley, J. C., Currie, D. B., Young, T., Samdal, O., Torsheim, T., Augustson, L., Mathison, F., Aleman-Diaz, A., Molcho., M., Weber, M. i Barnekow, V. (2016). *Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being: Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2013/2014 survey. (Health Policy for Children and Adolescents; No. 7)*. Danska: WHO Regional Office for Europe.

Kowalski, R. M. i Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of adolescent health*, 41(6), 22-30. dostupno na: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.308.1827&rep=rep1&type=pdf [20. 5. 2018.]

Kunić, I., Vučković Matić, M. i Sindik, J. (2017). Korištenje društvenih mreža kod učenika osnovne škole – The use of social networks among elementary school population. *Sestrinski glasnik*, 22 (2), 152-158. dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=274497

Labaš, D. (2011). Djeca u svijetu interneta: zatočenici virtualnog svijeta – Pedagoški modeli i otvorena pitanja. U L. Ciboci, I. Kanižaj i D. Labaš (Ur.), *Djeca i mediji* (str. 35-64). Zagreb: Matica hrvatska.

Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., Olafsson, K. (2011). *Risks and Safety on the internet: Th e perspective of European children*. LSE, London: EU KidsOnline.

MacEachern, R. (2012). *Cyberbullying: učini nešto – prekini lanac elektroničkog nasilja*. Zagreb: Mosta Viridis.

Maleš, D. i Stričević, I. (2005). *Zlostavljanje među učenicima može se spriječiti*. Zagreb: Udruženje Djeca prva.

Matijević, A. (2014). Nasilje nad i među mladima na Internetu. U Majdak, M., I. et al. (Ur.), *Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima* (str. 39-51). Zagreb: Društvo za socijalnu politiku. dostupno na: http://www.drustvo-podrska.hr/wp-content/uploads/2014/10/Zbornik.pdf [posjećeno: 27. 4. 2018.]

Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T. i Daciuk J. (2012). Risk factors for involvement in cyberbullying: Victims, bulliesandbully-victims. Elsevier, 34, 63-70. dostupno na: http://www.thefrederickcenter.com/uploads/3/2/2/9/32298427/risk_factors_for_involvement_in_cyber_bullying.pdf [24. 5. 2018.]

Mitchell, J. K., Ybarra, M. i Finkelhor, D. (2007). The Relative Importance of Online Victimization in Understanding Depression, Delinquency, and Substance Use. *Child maltreatment: Sage Journals*, 12 (4), 314-324. dostupno na: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17954938 [26. 5. 2018.]

Olenik-Shemesh, D., Heiman, T. i Eden, S. (2017). Bystanders' Behavior in Cyberbullying Episodes: Active and Passive Patterns in the Context of Personal-Socio.Emotional Factors. *Journal of Interpersonal Violence: Sage Journals*, 32 (1), 23-48.

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.

Patchin, W. J., Hinduja, S. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4 (2), 148-169. dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/258201014_Bullies_Move_Beyond_the_Schoolyard_A_Preliminary_Look_at_Cyberbullying [posjećeno: 10. 3. 2018.]

Pavić Šimetin, I., Mayer, D., Musić Milanović, S., Pejnović Franelić, I. i Jovičić, D. (2016). *Istraživanje o zdravstvenom ponašanju učenika. Health Behaviour in School-aged Children – HBSC 2013/2014. Osnovni pokazatelji zdravlja i dobrobiti učenika i učenica u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.

Popović-Ćitić, B. (2009). Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*, 12 (3), 43-62. dostupno na: www.vds.rs/File/Tem_0903.pdf [19. 5. 2018.]

Pregrad, J., Tomić Latinac, M., Mikulić, M. i Šeparović, N. (2010). *Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja perma elektroničkim medijima*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski vjesnik : časopis za pedagoška i školska pitanja*, 65 (2), 251-272. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/177992 [6. 6. 2018.]

Slavens, E. (2006a). *Nasilništvo: učini nešto prije nego zagusti*. Zagreb: Mosta.

Slonje, R., Smith, P. K., Frisén, A. (2012). Processes of cyberbullying, andfeelings of remorsebybullies: A pilot study. *EuropeanJournal of Developmental Psychology*, 9(2), 244-259. dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/257253041_The_nature_of_cyberbullying_and_strategies_for_prevention [26. 5. 2018.]

Sušac, N., Ajduković, M. i Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25 (2), 197-221. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/161862 [6. 6. 2018.]

United Nations Children's Fund. (2017). *The State of the World's Children 2017. Children in a Digital World*. UNICEF: New York.

Wekerle, C., Bennett, T. i Francis, K. (2013). Child sexual abuse and adolescent sexuality. U D. S. Bromberg i W. T. O'Donohue (Ur.), *Handbook of Child and Adolescent Sexuality: Developmental and Forensic Psychology* (str. 325-345). NY: Elsevier. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/287319544_Child_Sexual_Abuse_and_Adolescent_Sexuality [10. 6. 2018.]

Willard, N. (2007) Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats. dostupno na: https://education.ohio.gov/getattachment/Topics/Other-Resources/School-Safety/Safe-and-Supportive-Learning/Anti-Harassment-Intimidation-and-Bullying-Resource/Educator-s-Guide-Cyber-Safety.pdf.aspx [posjećeno 19. 5. 2018]

Zrilić, S. (2006). Sudionici u krugu školskog nasilja – nasilnik, žrtva i promatrač. *Magistra Iadertina*, 1 (1), 49-57.

Internetska stranica udruge korak po korak: http://www.udrugaroditeljakpk.hr/

Internetska stranica Centra za Sigurniji Internet:www.sigurnijiinternet.hr

Internetska stranica Nacionalne kampanje NE govoru mržnje na internetu:http://www.dislajkammrznju.hr

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

IME I PREZIME STUDENTICE: Tea Jozić
MATIČNI BROJ:

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Izjavljujem da sam diplomski naziv pod nazivom Percepcija studenata o raširenosti i posljedicama indirektnih oblika nasilja izradila samostalno.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, internetske stranice, zakoni i sl., u radu su jasno označeni kao takvi te odgovarajuće navedeni u popisu literature.

U Zagrebu, _____

_____

(Potpis studenta)